

MUNETIK

Nr 3/2026(15)

ISSN 2956-5995

ՄՈՒՆԵՏԻԿ

CZASOPISMO MNIEJSZOŚCI ORMIAŃSKIEJ

Հայ-լեհական հասարակական հոգևոր, կրթամշակութային, վերլուծական հանդես

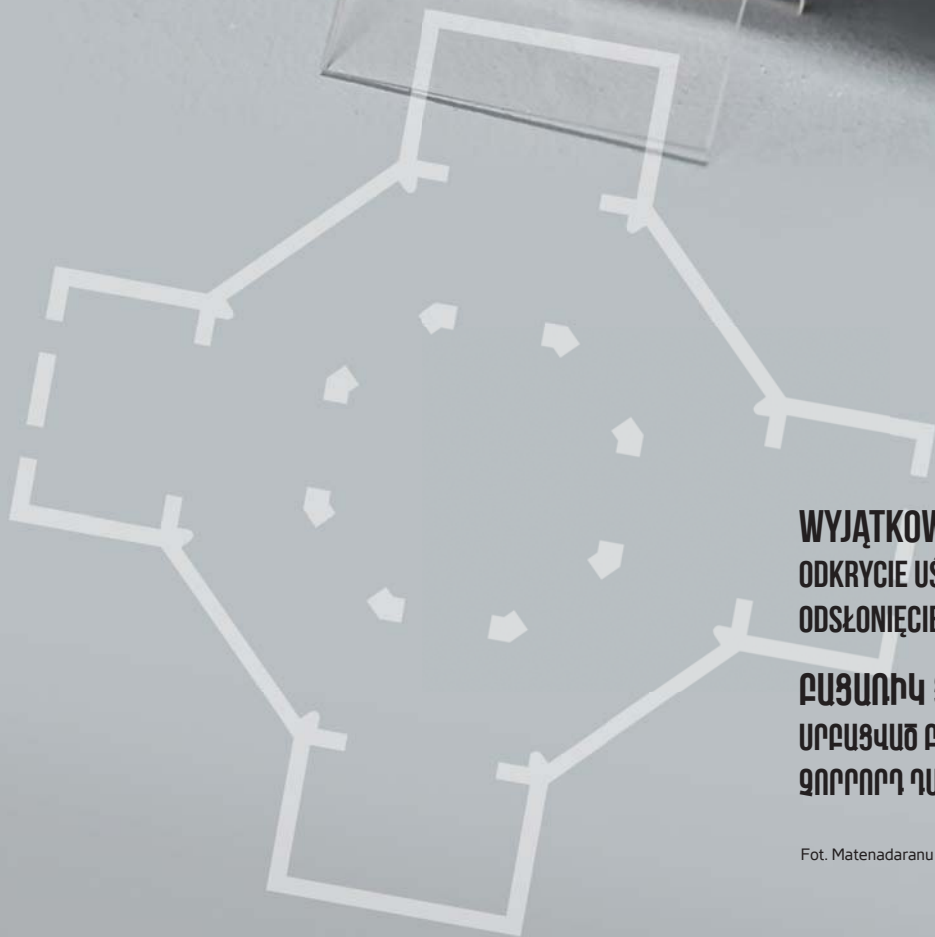
LEOPOLD GASZCZYK

zapomniany świadek
Genocydu Ormian

ԼԵՈՊՈԼԴ ԳԱՇՇԻԿ

Հայոց ցեղասպանության
մոռացված վկան

www.munetik.pl

**WYJĄTKOWA WYSTAWA
ODKRYCIE UŚWIĘCONYCH FRAGMENTÓW
ODSŁONIĘCIE MONUMENTALNEJ BUDOWLI Z IV WIEKU**

**ԲԱՅԱՌԻԿ ՑՈՒՑԱՀԱՆՂԵՍ
ՍՐԲԱՅՎԱԾ ԲԵԿՈՐՆԵՐԻ ՀԱՅՏՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԶՈՐԻՈՐԴ ԴԱՐԻ ՄԵԾԱԴԻՐ ՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՅԱՀԱՅՏՈՒՄԸ**

Fot. Matenadaranu

Drodzy Czytelnicy,

Przedstawiamy Państwu trzeci numer czasopisma „Munetik” z 2026 roku (nr 15), który podsumowuje najważniejsze wydarzenia kulturalne, naukowe, społeczne i religijne, jakie miały miejsce w życiu Ormian w Polsce w kwietniu i maju bieżącego roku.

W tym numerze publikujemy artykuł dr Tomasza Krzyżowskiego z Uniwersytetu Jagiellońskiego, poświęcony działalności Michała Bohosiewicza, który odegrał znaczącą rolę w procesie odbudowy społeczności ormiańskiej w Polsce w drugiej połowie XX wieku. To cenne opracowanie rzuca światło na pełne poświęcenia wysiłki, które umożliwiły zachowanie i tchnienie nowego życia w polsko-ormiańskie dziedzictwo kulturowe w trudnym okresie powojennym.

Polecamy również Państwa uwadze opracowanie dr Dominiki Marii Macios poświęcone Leopoldowi Gaszcykowi. Zgromadzone przez niego materiały dokumentalne stanowią dziś ważne źródła do badań nad Ludobójstwem Ormian.

W tym numerze mogą Państwo również przeczytać o wyjątkowej wystawie otwartej w Matenadaran pt. „Odkrycie uświęconych fragmentów. Odsłonięcie monumentalnej budowli z IV wieku”, która po raz pierwszy prezentuje publiczności odkryty w Artaszacie zabytek architektury kościelnej z pierwszej połowy IV wieku. To wyjątkowe odkrycie archeologiczne nie tylko poszerza naszą wiedzę o wczesnochrześcijańskiej architekturze, lecz także otwiera nowy rozdział w historii archeologii ormiańskiej.

Składamy serdeczne podziękowania wszystkim naszym Czytelnikom, partnerom i przyjaciółom za okazane czasopismu zainteresowanie, uznanie i nieustające wsparcie. Państwa opinie i zaufanie są dla nas nie tylko wielkim źródłem inspiracji, lecz także zobowiązaniem do dalszej pracy, z zachowaniem najwyższej jakości i wierności naszej misji.

Życzymy miłej lektury.

HRACZJA BOJADŻJAN
Przewodniczący Rady Redakcyjnej

Սիրելի ընթերցողներ,

Ձեր ընթերցանությանն ենք ներկայացնում 2026 թվականի «Մունետիկ» պարբերականի երրորդ հրատարակությունը (թիվ 15), որն ամփոփում է ընթացիկ տարվա ապրիլ և մայիս ամիսներին Լեհաստանում կյանքում տեղի ունեցած նշանակալի մշակութային, գիտական, հասարակական և կրոնական իրադարձությունները:

Պարբերականի այս համարում տեղ է գտել Յագեյոնյան համալսարանի պրոֆեսոր, դոկտոր Թոմաշ Զքիժովսկու հոդվածը՝ նվիրված 20-րդ դարի երկրորդ կեսին Լեհաստանում հայ համայնքի վերակազմավորման գործընթացում նշանակալի դեր ունեցած Միխալ Բոհոսևիչի գործունեությանը: Այս արժեքավոր աշխատությունը լույս է սփռում այն նվիրյալ ջանքերի վրա, որոնց շնորհիվ պահպանվեց և նոր շունչ ստացավ լեհահայ մշակութային ժառանգությունը հետպատերազմյան բարդ ժամանակաշրջանում: Ընթերցողների ուշադրությանն ենք ներկայացնում նաև պրոֆեսոր, դոկտոր Դոմինիկա Մարիա Մաչիոսի անդրադարձը Լեոպոլդ Գաշչիկին. նրա հավաքած փաստաթղթերն այսօր կարևոր սկզբնաղբյուրներ են Հայոց ցեղասպանության ուսումնասիրության համար: Այս համարում կարող եք ընթերցել նաև Մատենադարանում բացված «Սրբացված բեկորների հայտնությունը. չորրորդ դարի մեծադիր շինության բացահայտումը» բացառիկ ցուցահանդեսի մասին, որն առաջին անգամ հանրությանն է ներկայացնում Արտաշատում հայտնաբերված IV դարի առաջին կեսի եկեղեցական հուշարձանը: Հնագիտական այս բացառիկ գտածոն ոչ միայն վերագծում է վաղ քրիստոնեական ճարտարապետության սահմանները, այլև նոր էջ է բացում հայ հնագիտության պատմության մեջ:

Մեր խորին երախտագիտությունն ենք հայտնում բոլոր ընթերցողներին, գործընկերներին և բարեկամներին՝ պարբերականի նկատմամբ ցուցաբերած ուշադրության, գնահատանքի և շարունակական աջակցության համար: Ձեր արձագանքներն ու վստահությունը մեզ համար ոչ միայն մեծապես ոգևորիչ են, այլև նոր պատասխանատվություն են ստեղծում՝ շարունակելու մեր աշխատանքը՝ պահպանելով բարձր որակ և հավատարիմ մնալով մեր առաքելությանը:

Բարի ընթերցանություն:

ՀՐԱՀՅԱ ԲՈՅԱԶՅԱՆ
Խմբագրական խորհրդի նախագահ

SPIS TREŚCI

ԲՈՒՅՈՒՆՆԵՐՆԵՐ

Nr 3/2026(15)

01

Redakcja

Słowo od Redakcji

Խմբագրություն

Խմբագրական խոսք ընթերցողին

03

Wiadomości (kwiecień – maj)

Polityczne, społeczne, kulturalne, edukacyjne

Անցուդարձ (ապրիլ-մայիս)

Քաղաքական, հասարակական, մշակութային, կրթական

15

DOMINIKA MARIA MACIOS

Leopold Gaszczyk – zapomniany świadek
Genocydu Ormian

ԴՈՄԻՆԻԿԱ ՄԱՐԻԱ ՄԱՐԻՈՍ

Լեոպոլդ Գաշչիկ՝ Հայոց ցեղասպանության
մոռացված վկան

21

TOMASZ KRZYŻOWSKI

Uniwersytet Jagielloński

Michał Bohosiewicz – animator życia
społeczno-kulturalnego Ormian w Polsce,
kolekcjoner, popularyzator tematyki ormiańskiej

ԹՈՄԱՇ ԲՇԻՃՈՎՍԿԻ

Յագելոնյան համալսարան

Միխալ Բոհոսևիչը՝ Լեհաստանում հայերի
սոցիալ-մշակութային կյանքի կազմակերպիչ,
հավաքագրող և հանրայնացնող

29

MATENADARAN

WYJĄTKOWA WYSTAWA

Odkrycie uświęconych fragmentów
Odsłonięcie monumentalnej budowli z IV wieku"

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ԲԱՅԱՌԻԿ ՑՈՒՑԱՅԱՆԴԵՍ

Սրբացված բեկորների հայտնությունը
Հորորոյ դարի մեծադիր շինության բացահայտումը

KONFERENCJA DZIEDZICTWO ALFREDA OHANOWICZA

8 KWIETNIA 2026

12:00

Kazimierza Wójcickiego 1/3, UKSW
Budynek 23, sala 201

Wydział Prawa i Administracji
UNIWERSYTET KARDYNAŁA
STEFANA WYSZYŃSKIEGO
WARSZAWA

Fot. Organizacja Młodzieży Ormiańskiej

Konferencja o Alfredzie Ohanowiczu

■ Na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie odbyła się 8 kwietnia konferencja poświęcona Alfredowi Ohanowiczowi. Wydarzenie zorganizowały Wydział Prawa i Administracji UKSW, Koło Naukowe Prawa Prywatnego UKSW oraz Organizacja Młodzieży Ormiańskiej w Polsce.

W spotkaniu wzięli udział naukowcy i studenci. Wśród prelegentów byli prof. UAM dr hab. Andrzej Gulczyński z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, dr hab. Dariusz Fuchs, prof. UKSW, prof. UAM dr hab. Agnieszka Pyrzińska oraz Armen Artwich, radca prawny.

Rozmawiano o dorobku Ohanowicza i jego wpływie na rozwój prawa cywilnego, zwłaszcza prawa zobowiązań. Wystąpienia dotyczyły m.in. relacji między tradycją ormiańską a europejską kulturą prawną, znaczenia zasady swobody umów oraz roli profesora w kształtowaniu poznańskiej szkoły cywilistyki. Poruszono także kwestie bezpodstawnego wzbogacenia i odpowiedzialności deliktowej w jego ujęciu.

Alfred Ohanowicz (1888–1944) był profesorem Uniwersytetu Poznańskiego i jednym z najważniejszych polskich cywilistów okresu międzywojennego.

Wizyta studentów Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Ambasadzie Armenii w Warszawie

■ Studenci Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie odwiedzili 9 kwietnia Ambasadę Republiki Armenii w Polsce, gdzie spotkali się z ambasadorem Alexandrem Arzumaniem. Wizyta była okazją do zapoznania się z aktualną sytuacją geopolityczną na Kaukazie Południowym oraz priorytetami armeńskiej polityki zagranicznej.

Ալֆրեդ Օհանովիչին նվիրված գիտաժողով

■ Ապրիլի 8-ին Վարշավայի կարդինալ Ստեֆան Վիշինսկու անվան համալսարանի իրավունքի և կառավարման ֆակուլտետում տեղի ունեցավ Ալֆրեդ Օհանովիչին նվիրված գիտաժողով: Միջոցառումը կազմակերպել էին UKSW-ի իրավունքի և կառավարման ֆակուլտետը, UKSW-ի Մասնավոր իրավունքի գիտական ուսանողական ընկերությունը և Լեհաստանի Հայ երիտասարդական կազմակերպությունը:

Հանդիպմանը մասնակցեցին գիտնականներ և ուսանողներ: Զեկույցների թվում էին Պոզնանի Ադամ Միցկևիչի անվան համալսարանի պրոֆեսոր, դոկտոր Անժեյ Գուլչինսկին, UKSW-ի պրոֆեսոր, դոկտոր Դարիուշ Ֆուխսը, Պոզնանի Ադամ Միցկևիչի անվան համալսարանի պրոֆեսոր, դոկտոր Ագնեշկա Պիրչինսկան և իրավախորհրդատու Արմեն Արտվիչը:

Քննարկվեցին Օհանովիչի գիտական ժառանգությունը և նրա ազդեցությունը քաղաքացիական իրավունքի, հատկապես պարտավորական իրավունքի զարգացման վրա: Զեկույցներում անդրադարձ կատարվեց, մասնավորապես, հայկական ավանդույթի և եվրոպական իրավական մշակույթի փոխհարաբերություններին, պայմանագրային ազատության սկզբունքի նշանակությանը, ինչպես նաև պրոֆեսորի դերին Պոզնանի քաղաքացիական իրավունքի դպրոցի ձևավորման գործում: Քննարկվեցին նաև անհիմն հարստացման և դելիկտային պատասխանատվության հարցերը՝ Օհանովիչի մեկնաբանությամբ:

Ալֆրեդ Օհանովիչը (1888-1944) Պոզնանի համալսարանի պրոֆեսոր էր և միջպատերազմյան շրջանի լեհ քաղաքացիական իրավունքի ամենանշանավոր ներկայացուցիչներից մեկը:

Կարդինալ Ստեֆան Վիշինսկու անվան համալսարանի ուսանողների այցը Վարշավայում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանատուն

■ Ապրիլի 9-ին Վարշավայի կարդինալ Ստեֆան Վիշինսկու անվան համալսարանի ուսանողներն այցելեցին Լեհաստանում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանություն, որտեղ հանդիպեցին դեսպան Ալեքսանդր Արզումանյանին: Այցը հնարավորություն տվեց ծանոթանալու Հարավային Կովկասի ներկայիս աշխարհաքաղաքական իրավիճակին և Հայաստանի արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություններին:

Հանդիպման ընթացքում դեսպանը ներկայացրեց տարածաշրջանում տիրող իրավիճակը՝ անդրադառնալով Հայաստանի հարաբերություններին հարևան պետությունների հետ և հայկական դիվանագիտության առջև ծառացած հիմնական մարտահրավերներին: Առանձնահատուկ ուշադրությամբ վերջինս անդրադարձավ Հարավային Կովկասում կայուն խա-

Podczas spotkania ambasador przedstawił sytuację w regionie, omawiając relacje Armenii z państwami sąsiednimi oraz najważniejsze wyzwania stojące przed armeńską dyplomacją. Szczególną uwagę poświęcił działaniom podejmowanym na rzecz budowania trwałego pokoju i stabilności na Kaukazie Południowym.

Znaczną część wizyty stanowiła dyskusja w formule pytań i odpowiedzi. Studenci mieli możliwość porozmawiania z ambasadorem o procesie normalizacji stosunków Armenii z Azerbejdżanem, w tym o działaniach zmierzających do zawarcia trwałego porozumienia pokojowego. Rozmowa dotyczyła również ostatnich etapów dialogu prowadzonego między Armenią a Turcją oraz wysiłków Armenii na rzecz zapewnienia długofalowego pokoju i bezpieczeństwa w regionie.

Spotkanie stanowiło cenną okazję do bezpośredniego kontaktu z przedstawicielem armeńskiej dyplomacji oraz pogłębienia wiedzy studentów na temat współczesnych wyzwań politycznych i międzynarodowych, z jakimi mierzy się Armenia.

„Moja Iluminacja” – teatralna opowieść o Ignacym Łukasiewiczu

■ W Starym Refektarzu przy placu Dominikańskim we Wrocławiu odbył się 14 kwietnia spektakl z muzyką na żywo „Moja Iluminacja”, zorganizowany przez Instytut Grzegorza Piramowicza. Wydarzenie zgromadziło liczną publiczność i było poświęcone postaci Ignacego Łukasiewicza – wybitnego wynalazcy, pioniera przemysłu naftowego i społecznika.

Celem przedsięwzięcia było przybliżenie sylwetki Łukasiewicza oraz ukazanie jego dorobku naukowego i społecznego. Twórcy spektaklu podjęli próbę odpowiedzi na pytanie, co motywowało wynalazcę do stworzenia lampy naftowej i zapoczątkowania nowej gałęzi przemysłu. Przedstawienie miało formę groteski – z humorem i dystansem ukazywało proces narodzin przełomowego wynalazku, odwołując się do wyobrażonych inspiracji i codziennych wyzwań, z jakimi mógł mierzyć się Łukasiewicz.

Spektakl wyreżyserował Mateusz Kowalski. Na scenie wystąpili Natalia Dinges i Stefan Mazur, a oprawę muzyczną na żywo zapewnił ormiański zespół Go Arm w składzie Aram Sayegh i George Sayegh. Producentem wydarzenia był Andrzej Gliński.

Fot. Instytut Piramowicza

Fot. ARA

ղաղության և կայունության հաստատմանն ուղղված նախաձեռնություններին:

Այցի զգալի մասը անցկացվեց հարց ու պատասխանի ձևաչափով: Ուսանողները հնարավորություն ունեցան դեսպանի հետ քննարկելու Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև հարաբերությունների կարգավորման գործընթացը, այդ թվում՝ տևական խաղաղության համաձայնագրի կնքմանն ուղղված քայլերը: Զրույցի ընթացքում անդրադարձ կատարվեց նաև Հայաստանի և Թուրքիայի միջև ընթացող երկխոսության վերջին փուլերին, ինչպես նաև տարածաշրջանում երկարաժամկետ խաղաղության և անվտանգության ապահովմանն ուղղությամբ Հայաստանի գործադրած ջանքերին:

Հանդիպումը կարևոր և արժեքավոր հնարավորություն էր անմիջական հաղորդակցություն հաստատելու հայկական դիվանագիտության ներկայացուցչի հետ, ինչպես նաև ուսանողների գիտելիքները խորացնելու այն ժամանակակից քաղաքական և միջազգային մարտահրավերների վերաբերյալ, որոնց այսօր առերեսվում է Հայաստանը:

«ԻՄ ԼՈՒՍԱՎՈՐՈՒՄԸ»

Թատերական պատմություն Իգնացի Լուկասևիչի մասին

■ 2026 թվականի ապրիլի 14-ին Վրոցլավի Դոմինիկյան հրապարակում գտնվող Հին Ռեֆեկտորիում տեղի ունեցավ «Իմ Լուսավորումը» կենդանի երաժշտությամբ ներկայացումը, որը կազմակերպել

Fot. Instytut Piramowicza

Wybór bohatera spektaklu nie był przypadkowy. Ignacy Łukasiewicz jest patronem szkoły ormiańskiej dla dzieci prowadzonej przez Towarzystwo Ormian Polskich, dlatego przedstawienie miało także wymiar edukacyjny i symboliczny. Przypomniało o wartościach, które uosabia wynalazca: pracowitości, odpowiedzialności społecznej oraz wierze w siłę wiedzy i wytrwałości.

Realizację wydarzenia wsparła finansowo Gmina Wrocław. Spektakl był kolejnym przedsięwzięciem Instytutu Grzegorza Piramowicza, którego celem jest popularyzowanie historii i dorobku polskich Ormian oraz postaci związanych z ich dziedzictwem.

Uczniowie ormiańskiej szkoły wystawili „Anban Hurrin”

■ Uczniowie ormiańskiej szkoły im. Ignacego Łukasiewicza, prowadzonej przez Towarzystwo Ormian Polskich, zaprezentowali 19 kwietnia we Wrocławiu przedstawienie „Anban Hurrin” autorstwa Howhannesa Tumaniana. Młodzi artyści zachwycili publiczność swoim zaangażowaniem, umiejętnościami teatralnymi oraz pięknym wykonaniem spektaklu.

Fot. TOP

Przedstawienie było efektem pracy uczniów i nauczycieli szkoły, która od lat działa przy Towarzystwie Ormian Polskich, ucząc dzieci i młodzież języka ormiańskiego, historii oraz kultury przodków. Wystawienie utworu jednego z najwybitniejszych ormiańskich pisarzy stanowiło nie tylko wydarzenie artystyczne, lecz także cenną lekcję pielęgnowania narodowego dziedzictwa.

Twórczość Howhannesa Tumaniana zajmuje szczególne miejsce w kulturze Armenii, a jego utwory od pokoleń kształtują wyobraźnię kolejnych generacji czytelników. Sięgnięcie po „Anban Hurrin” było okazją do rozwijania przez uczniów znajomości języka ormiańskiego oraz umacniania więzi z własnym dziedzictwem kulturowym.

Żyć Gorkhgor Դիրամովիչի անվան ինստիտուտը: Միջոցառումը հավաքել էր բազմաթիվ հանդիսատեսների և նվիրված էր Իգնացի Լուկասևիչին՝ նշանավոր գյուտարարին, նավթային արդյունաբերության ռահվիրային և հասարակական գործչին:

Նախաձեռնության նպատակն էր ավելի մոտիկից ներկայացնել Լուկասևիչի կերպարը, ինչպես նաև ցույց տալ նրա գիտական և հասարակական ժառանգությունը: Ներկայացման հեղինակները փորձեցին պատասխանել այն հարցին, թե ինչն էր դրդել գյուտարարին ստեղծելու նավթային լամպը և սկիզբ դնելու արդյունաբերության նոր ճյուղի: Ներկայացումն ուներ գրոտեսկի ձև. այն հումորով և որոշակի հեռավորության միջոցով ներկայացնում էր բեկումնային գյուտի ծնունդի գործընթացը՝ հղում կատարելով երևակայական ներշնչանքներին և առօրյա մարտահրավերներին, որոնց Լուկասևիչը կարող էր բախվել:

Ներկայացումը բեմադրել էր Մատեոշ Կովալսկին: Բեմում հանդես եկան Նատալիա Դինգեսը և Ստեֆան Մազուրը, իսկ կենդանի երաժշտական ձևավորումն ապահովեց հայկական Go Arm խումբը՝ Արամ Սայեդի և Ջորջ Սայեդի մասնակցությամբ: Միջոցառման պրոդյուսերն էր Անջել Գլինսկին:

Ներկայացման հովանավորի ընտրությունը պատահական չէր: Իգնացի Լուկասևիչը Լեհաստանի հայերի ընկերության կողմից գործող երեխաների հայկական դպրոցի հովանավորն է, ուստի ներկայացումն ուներ նաև կրթական և խորհրդանշական նշանակություն: Այն հիշեցրեց այն արժեքների մասին, որոնք մարմնավորում էր գյուտարարը՝ աշխատասիրությունը, հասարակական պատասխանատվությունը, ինչպես նաև գիտելիքի և հաստատակամության ուժի նկատմամբ հավատը:

Միջոցառման իրականացումը ֆինանսապես աջակցել էր Վրոցլավի համայնքը: Ներկայացումը Գրիգոր Դիրամովիչի անվան ինստիտուտի հերթական նախաձեռնությունն էր, որի նպատակն է հանրահռչակել լեհահայերի պատմությունն ու ժառանգությունը, ինչպես նաև նրանց ժառանգության հետ կապված անձանց:

Հայկական դպրոցի աշակերտները բեմադրեցին «Անբան Հուրին»

■ 2026 թվականի ապրիլի 19-ին Լեհաստանի հայերի ընկերության կողմից գործող Իգնացի Լուկասևիչի անվան հայկական դպրոցի աշակերտները Վրոցլավում ներկայացրին Հովհաննես Թումանյանի «Անբան Հուրին» ստեղծագործությունը: Երիտասարդ դերասանները հիացրին հանդիսատեսին իրենց նվիրվածությամբ, դերասանական վարպետությամբ և ներկայացման բարձրարժեք ու տպավորիչ կատարմամբ:

Ներկայացումը դպրոցի աշակերտների և ուսուցիչների համատեղ ու նվիրված աշխատանքի արդյունքն էր: Դպրոցը երկար տարիներ գործում է Լեհաստանի հայերի ընկերության հովանու ներքո՝ երեխաներին և երիտասարդներին փոխանցելով հայոց լեզվի, պատմության և նախնիների մշակութային ժառանգության գիտելիքներն ու արժեքները: Հայ մեծագույն գրողներից մեկի ստեղծագործության բեմադրությունը ոչ միայն գեղարվեստական իրադարձություն էր,

Przedstawienie po raz kolejny pokazało, że działalność ormiańskiej szkoły im. Ignacego Łukasiewicza wykracza poza naukę języka. Dzięki inicjatywom artystycznym dzieci i młodzież mogą poznawać ormiańską literaturę i tradycję w twórczy sposób, a jednocześnie prezentować swoje umiejętności przed szeroką publicznością.

Siedem wieków historii Ormian polskich w jednym tomie

■ W kwietniu br. ukazał się szósty tom serii „Pomniki Dziejowe Ormian Polskich” zatytułowany „Nowy Aliszan. Źródła do dziejów Ormian polskich od XIII do XVIII wieku w przekładzie na język polski”. To wyjątkowa publikacja, która po raz pierwszy udostępnia w języku polskim obszerny zbiór źródeł dokumentujących dzieje społeczności ormiańskiej na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej – od schyłku XIII do końca XVIII wieku.

Autorami opracowania są prof. Krzysztof Stopka, prof. Andrzej A. Zięba, Monika Agopsowicz i Mikołaj

Fot. Księgarnia Akademicka

Walkowicz, a redaktorem naukowym tomu jest prof. Andrzej A. Zięba. Publikacja ukazała się nakładem Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich w ramach serii Pomniki Dziejowe Ormian Polskich, realizowanej dzięki wsparciu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

Tom zawiera kroniki, akty prawne, dokumenty urzędowe, korespondencję oraz relacje, które pozwalają prześledzić historię Ormian w Polsce na przestrzeni pięciu stuleci. Zgromadzone materiały ukazują funkcjonowanie ormiańskich gmin, ich działalność gospodarczą, życie religijne i społeczne, a także miejsce, jakie zajmowali Ormianie w wielokulturowej Rzeczypospolitej.

Tytuł publikacji nawiązuje do Ghewonda Aliszana (1820–1901), wybitnego ormiańskiego mnicha ze zgromadzenia mechitarystów, historyka i poety, który poświęcił znaczną część swojego życia gromadzeniu oraz publikowaniu źródeł dotyczących dziejów ormiańskiej diaspory, w tym Ormian polskich. Nowy tom kontynuuje jego dzieło, udostępniając współczesnym czytelnikom

այլև ազգային ժառանգության պահպանման արժեքավոր դաս:

Հովհաննես Թումանյանի ստեղծագործությունները առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում Հայաստանի մշակույթում, իսկ նրա երկերը սերունդներ շարունակ ձևավորում են ընթերցողների նոր սերունդների երևակայությունը: «Անբան Հունին» բեմականացումը ընտրությունը հնարավորություն էր աշակերտների համար զարգացնելու հայոց լեզվի իմացությունը, ինչպես նաև ամրապնդելու կապը սեփական մշակության ժառանգության հետ:

Ներկայացումը հերթական անգամ վկայեց, որ Իգնացի Լուկասևիչի անվան հայկական դպրոցի գործունեությունը վաղուց արդեն դուրս է եկել զուտ լեզվի ուսուցման շրջանակներից: Գեղարվեստական և մշակութային նախաձեռնությունների շնորհիվ երեխաներն ու երիտասարդները հնարավորություն են ստանում ստեղծագործական ձևով հաղորդակցվելու հայկական գրականությանն ու ավանդույթներին՝ միաժամանակ բացահայտելով և ներկայացնելով իրենց կարողություններն ու հմտությունները:

Լեհահայերի պատմության յոթ դարերը մեկ հատորում

■ Ընթացիկ տարվա ապրիլին լույս տեսավ «Լեհահայերի պատմական հուշարձաններ» շարքի վեցերորդ հատորը՝ «Նոր Ալիշան. Լեհահայերի պատմության աղբյուրները XIII-XVIII դարերում՝ լեհերեն թարգմանությամբ» վերնագրով: Սա բացառիկ հրատարակություն է, որն առաջին անգամ լեհերենով հասանելի է դարձնում աղբյուրների ընդարձակ ժողովածու, որը փաստագրում է Նախկին Լեհական Հանրապետության տարածքներում հայկական համայնքի պատմությունը՝ XIII դարի վերջից մինչև XVIII դարի վերջը:

Հրատարակության հեղինակներն են պրոֆեսոր Բժիշտոֆ Ստոպկան, պրոֆեսոր Անջեյ Ջեմբան, Մոնիկա Ագոփսովիչը և Միկոլայ Վալկովիչը, իսկ հատորի գիտական խմբագիրն է պրոֆեսոր Անջեյ Ջեմբան: Հրատարակությունը լույս է տեսել Լեհահայերի մշակույթի և ժառանգության հիմնադրամի հրատարակությամբ՝ «Լեհահայերի պատմական հուշարձաններ» շարքի շրջանակներում, որն իրականացվում է Հունանիստար գիտությունների զարգացման ազգային ծրագրի աջակցությամբ:

Հատորը ներառում է տարեգրություններ, իրավական ակտեր, պաշտոնական փաստաթղթեր, նամակագրություններ և վկայություններ, որոնք հնարավորություն են տալիս հետևել Լեհաստանում հայերի պատմությանը հինգ դարերի ընթացքում: Հավաքված նյութերը ներկայացնում են հայկական համայնքների գործունեությունը, նրանց տնտեսական, կրոնական և հասարակական կյանքը, ինչպես նաև այն տեղը, որը հայերը զբաղեցնում էին բազմամշակութային Լեհական Հանրապետությունում:

Հրատարակության վերնագիրը հղում է կատարում Ղևոնդ Ալիշանին (1820-1901)՝ նշանավոր Մխիթարյան միաբանին, պատմաբանին և բանաստեղծին, որն իր կյանքի զգալի մասը նվիրել է հայկական սփյուռքի, այդ թվում՝ Լեհահայերի պատմությանը վերաբերող աղբյուրների հավաքագրմանն ու հրատա-

w polskim przekładzie dokumenty, które przez dzie-
sięciolecia pozostawały dostępne jedynie dla wąskiego
grona badaczy.

Publikacja stanowi cenne narzędzie zarówno dla
historyków, jak i wszystkich zainteresowanych dziejami
Ormian w Polsce. Dzięki wydaniu w otwartym dostępie
może z niej korzystać każdy, kto pragnie lepiej poznać
historię jednej z najstarszych mniejszości narodowych
Rzeczypospolitej. Jest to kolejny ważny krok w upow-
szecznianiu wiedzy o wielowiekowej obecności Ormian
na ziemiach polskich oraz ich wkładzie w rozwój kultury,
nauki i życia społecznego.

W Warszawie oddano hołd ofiarom ludobójstwa Ormian

■ W 111. rocznicę ludobójstwa Ormian dokonanego
w Imperium Osmańskim, 24 kwietnia przy chaczkarze
na Skwerze Ormiańskim w Warszawie odbyły się uro-
czystości upamiętniające ofiary tej zbrodni. Data 24
kwietnia 1915 roku uznawana jest za symboliczny
początek ludobójstwa, które pochłonęło życie około 1,5
milionu Ormian.

W obchodach uczestniczyli ambasador Republiki
Armenii w Polsce, przewodniczący Polsko-Armeńskiej
Grupy Parlamentarnej, przedstawiciele społeczności
ormiańskiej, mieszkańcy Warszawy oraz żołnierze Do-
wództwa Garnizonu Warszawa, którzy wystawili asystę
honorową.

W swoim wystąpieniu ambasador Armenii podkreślił
znaczenie pamięci o ludobójstwie oraz zwrócił uwagę
na współczesne przejawy nienawiści i nietolerancji na
tle narodowym i etnicznym. Mówił również o działaniach
Armenii na rzecz rozpoznawania zagrożeń oraz zapo-
biegania podobnym zbrodniom w przyszłości.

Modlitwę za ofiary poprowadzili ks. Minas Hachwer-
dian, duszpasterz Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego
w Polsce, oraz ks. Józef Naumowicz, duszpasterz ob-
rządku ormiańskokatolickiego w Polsce. Uroczystość
zakończyło złożenie wieńców pod chaczkaem.

Wspólna modlitwa i złożenie kwiatów były wyrazem
pamięci o ofiarach oraz solidarności z narodem ormiań-
skim, a także przypomnieniem o konieczności przeciw-
stawiania się wszelkim przejawom nienawiści i prze-
mocy.

Fot. ARA

realizację: Nro hատորը շարունակում է նրա գործը
ժամանակակից ընթերցողներին լեհերեն թարգմա-
նությամբ հասանելի դարձնելով այն փաստաթղթե-
րը, որոնք տասնամյակներ շարունակ հասանելի էին
միայն հետազոտողների նեղ շրջանակին:

Հրատարակությունը արժեքավոր գործիք է ինչ-
պես պատմաբանների, այնպես էլ Լեհաստանում հա-
յերի պատմությամբ հետաքրքրվող բոլոր անձանց
համար: Բաց հասանելիությամբ հրատարակված
լինելու շնորհիվ դրանից կարող է օգտվել յուրա-
քանչյուր ոք, ով ցանկանում է ավելի լավ ճանաչել
Լեհական Հանրապետության ամենահին ազգա-
յին փոքրամասնություններից մեկի պատմությունը:
Սա հերթական կարևոր քայլն է լեհական հողերում
հայերի բազմադարյա ներկայության, ինչպես նաև
մշակույթի, գիտության և հասարակական կյանքի
զարգացման գործում նրանց ունեցած նշանակալի
ներդրման վերաբերյալ գիտելիքների տարածման և
արժևորման ուղղությամբ:

Վարչապետը հարգանքի տուրք մատուցեցին Հայոց ցեղասպանության զոհերին

■ Ապրիլի 24-ին՝ Օսմանյան կայսրությունում իրա-
կանացված Հայոց ցեղասպանության 111-րդ տա-
րելիցի առիթով, Վարչապետի Հայկական հրապա-
րակում գտնվող խաչքարի մոտ տեղի ունեցան այդ
ոճրագործության զոհերի հիշատակին նվիրված
ոգեկոչման արարողությունները: 1915 թվականի
ապրիլի 24-ը համարվում է Հայոց ցեղասպանության
խորհրդանշական սկիզբը, որի հետևանքով զոհվել է
շուրջ 1,5 միլիոն հայ:

Արարողություններին մասնակցեցին Լեհաստա-
նում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանը,
Լեհ-հայկական խորհրդարանական խմբի նախագա-
հը, հայկական համայնքի ներկայացուցիչները, Վար-
չապետի բնակիչները, ինչպես նաև Վարչապետի կա-
յազորի հրամանատարության զինվորները, որոնք
կազմում էին պատվո պահակախումբ:

Իր ելույթում Հայաստանի դեսպանն ընդգծեց Հա-
յոց ցեղասպանության հիշատակի կարևորությունը
և ուշադրություն հրավիրեց ազգային և էթնիկական
հողի վրա դրսևորվող ատելության և անհանդուրժո-
ղականության ժամանակակից դրսևորումների վրա:
Նա նաև խոսեց վտանգների ճանաչման և ապագա-
յում նմանատիպ հանցագործությունների կանխար-
գելման ուղղությամբ Հայաստանի ձեռնարկած քայ-
լերի մասին:

Արբանյակված նահատակների բարեխոսությու-
նը հայցող աղոթք կատարեցին Լեհաստանում Հայ
Առաքելական Եկեղեցու հոգևոր հովիվ Տեր Մինաս
աթը. Հախվերդյանը և Լեհաստանում հայ կաթողիկե
ծեսի հոգևոր հովիվ Տեր Յոզեֆ Նաումովիչը: Արարո-
ղությունն ավարտվեց խաչքարի մոտ ծաղկեպսակ-
ների զետեղմամբ:

Համատեղ աղոթքն ու ծաղիկների զետեղումը զո-
հերի հիշատակի և հայ ժողովրդի հետ համերաշխու-
թյան արտահայտություն էին, ինչպես նաև հիշեցում՝
ատելության և բռնության բոլոր դրսևորումներին հա-
կադրելու անհրաժեշտության մասին:

Fot. AABACA Abaca Press Forum

Pierwszy w historii szczyt UE–Armenia w Erywanii

■ W dniach 4–5 maja w Erywanii odbył się pierwszy w historii szczyt Unia Europejska–Armenia. Armenię reprezentował premier Nikol Paszinian, natomiast Unię Europejską – przewodniczący Rady Europejskiej António Costa i przewodnicząca Komisji Europejskiej Ursula von der Leyen. Dla Armenii było to jedno z najważniejszych wydarzeń dyplomatycznych ostatnich lat, potwierdzające rozwój współpracy z Unią Europejską.

Szczyt poprzedziło posiedzenie Europejskiej Wspólnoty Politycznej, w którym uczestniczyli przywódcy niemal wszystkich państw europejskich. Do Erywanii przybyli m.in. premier Polski Donald Tusk, prezydent Francji Emmanuel Macron, prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski, premier Wielkiej Brytanii Keir Starmer, premier Włoch Giorgia Meloni, premier Węgier Viktor Orbán, kanclerz Niemiec Friedrich Merz oraz sekretarz generalny NATO Mark Rutte.

Rozmowy toczyły się w kontekście wojny w Ukrainie, napięć na Bliskim Wschodzie oraz wyzwań związanych z bezpieczeństwem europejskim. Omawiano również współpracę energetyczną i transportową oraz proces pokojowy między Armenią i Azerbejdżanem. Wielu komentatorów podkreślało, że sama organizacja pierwszego szczytu UE–Armenia w Erywanii ma znaczenie polityczne i symboliczne, wskazując na rosnącą rolę Armenii we współpracy z Europą.

Podczas wizyty w Armenii premier Donald Tusk odbył szereg spotkań bilateralnych, m.in. z premierem Armenii Nikolem Paszinianem, premierem Wielkiej Brytanii Keirem Starmerem, premierem Kanady Markiem Carneyem, prezydentem Ukrainy Wołodymyrem Zełenskim, premierem Węgier Viktorem Orbánem oraz premierem Słowacji

Պատմության մեջ առաջին ԵՄ–Հայաստան գագաթնաժողովը Երևանում

■ 2026 թվականի մայիսի 4-5-ին Երևանում տեղի ունեցավ Եվրոպական միություն–Հայաստան պատմության մեջ առաջին գագաթնաժողովը: Հայաստանը ներկայացնում էր վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանը, իսկ Եվրոպական միությունը՝ Եվրոպական խորհրդի նախագահ Անտոնիու Կոշտան և Եվրոպական հանձնաժողովի նախագահ Ուրսուլա Ֆոն Դեր Լայենը: Հայաստանի համար սա վերջին տարիների կարևորագույն դիվանագիտական իրադարձություններից մեկն էր, որը հաստատում էր Եվրոպական միության հետ համագործակցության զարգացումը:

Գագաթնաժողովին նախորդեց Եվրոպական քաղաքական համայնքի նիստը, որին մասնակցում էին Եվրոպական գրեթե բոլոր պետությունների առաջնորդները: Երևան էին ժամանել, մասնավորապես, Լեհաստանի վարչապետ Դոնալդ Թուսկը, Ֆրանսիայի նախագահ Էմանուել Մակրոնը, Ուկրաինայի նախագահ Վոլոդիմիր Զելենսկին, Միացյալ Թագավորության վարչապետ Քիր Սթարմերը, Իտալիայի վարչապետ Ջորջա Մելոնին, Հունգարիայի վարչապետ Վիկտոր Օրբանը, Գերմանիայի կանցլեր Ֆրիդրիխ Մերցը, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի գլխավոր քարտուղար Մարկ Ռյուտեն:

Բանակցություններն ընթանում էին Ուկրաինայում պատերազմի, Մերձավոր Արևելքում լարվածության և Եվրոպական անվտանգության հետ կապված մարտահրավերների համատեքստում: Քննարկվեցին նաև էներգետիկ և տրանսպորտային համագործակցությունը, ինչպես նաև Հայաստանի և Ադրբեյջանի միջև խաղաղության գործընթացը: Շատ մեկնաբաններ ընդգծում էին, որ Երևանում Եվրոպա-

Robertem Fico. Rozmowy dotyczyły przede wszystkim bezpieczeństwa, współpracy obronnej i energetycznej oraz przyszłości relacji transatlantycznych.

Premier Donald Tusk podkreślił również znaczenie Armii dla stabilności regionu, wyrażając poparcie dla działań rządu Nikola Pasziniana na rzecz pokoju i współpracy międzynarodowej.

Polska i Armenia zacieśniają współpracę w dziedzinie obronności

■ W dniach 5–6 maja minister obrony Armenii Suren Papikian przebywał z oficjalną wizytą w Polsce. Rozmowy prowadzone w Warszawie dotyczyły współpracy wojskowej, edukacji obronnej oraz rozwoju współpracy wojskowo-technicznej między oboma państwami.

Jednym z najważniejszych punktów wizyty był udział armeńskiej delegacji w konferencji Defence24 Days, należącej do najważniejszych wydarzeń poświęconych bezpieczeństwu i obronności w Europie Środkowej. Minister Papikian zapoznał się również z ofertą polskiego przemysłu zbrojeniowego oraz nowoczesnymi rozwiązaniami technologicznymi prezentowanymi podczas wystawy.

Program wizyty obejmował także spotkania w 1. Warszawskiej Brygadzie Zmechanizowanej oraz w Akademii

Fot. mil.am

Sztuki Wojennej, gdzie minister rozmawiał z władzami uczelni i studentami z Armenii kształcącymi się w Polsce. W trakcie pobytu w Warszawie złożył również wieńiec przy Grobie Nieznanego Żołnierza, oddając hołd poległym.

Najważniejszym elementem wizyty były rozmowy z ministrem obrony narodowej Władysławem Kosiniakiem-Kamyszem. Ministrowie potwierdzili realizację dwustronnego planu współpracy na 2026 rok oraz wskazali jako priorytety dalszy rozwój edukacji wojskowej, wymianę doświadczeń i organizację wspólnych ćwiczeń. Omówiono również współpracę wojskowo-techniczną realizowaną na podstawie porozumienia zawartego w lutym bieżącego roku.

Wśród ustaleń znalazła się także zapowiedź uruchomienia biura attaché obrony przy Ambasadzie Republiki Armenii w Warszawie, co ma ułatwić rozwój kontaktów między siłami zbrojnymi obu państw. Rozmowy dotyczyły również bezpieczeństwa regionalnego oraz aktualnej sytuacji międzynarodowej.

կան միություն-Հայաստան պատմության մեջ առաջին զագաթնաժողովի կազմակերպումն ինքնին ունի քաղաքական և խորհրդանշական նշանակություն՝ մատնանշելով Հայաստանի աճող դերը եվրոպայի հետ համագործակցության մեջ:

Հայաստան կատարած այցի ընթացքում Լեհաստանի վարչապետ Դոնալդ Թուսկը ունեցավ մի շարք երկկողմ հանդիպումներ, մասնավորապես՝ Հայաստանի վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանի, Միացյալ Թագավորության վարչապետ Զիր Սթարմերի, Կանադայի վարչապետ Մարկ Բլարնիի, Ուկրաինայի Նախագահ Վոլոդիմիր Զելենսկու, Հունգարիայի վարչապետ Վիկտոր Օրբանի և Սլովակիայի վարչապետ Ռոբերտ Ֆիցոյի հետ: Բանակցությունները վերաբերում էին առաջին հերթին անվտանգությանը, պաշտպանական և էներգետիկ համագործակցությանը, ինչպես նաև անդրատլանտյան հարաբերությունների ապագային:

Վարչապետ Դոնալդ Թուսկը նաև ընդգծեց Հայաստանի կարևոր դերակատարությունը տարածաշրջանային կայունության ապահովման գործում՝ իր աջակցությունը հայտնելով վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանի կառավարության կողմից խաղաղության հաստատման և միջազգային համագործակցության խորացման ուղղությամբ ձեռնարկվող քայլերին:

Լեհաստանը և Հայաստանը ամրապնդում են համագործակցությունը պաշտպանության ոլորտում

■ Մայիսի 5-6-ին Հայաստանի պաշտպանության Նախարար Սուրեն Պապիկյանը պաշտոնական այցով գտնվում էր Լեհաստանում: Վարչապետի անցկացված բանակցությունները վերաբերում էին ռազմական համագործակցությանը, պաշտպանական կրթությանը, ինչպես նաև երկու պետությունների միջև ռազմատեխնիկական համագործակցության զարգացմանը:

Այցի ամենակարևոր կետերից մեկը հայկական պատվիրակության մասնակցությունն էր Defence24 Days համաժողովին, որը Կենտրոնական Եվրոպայում անվտանգության և պաշտպանության ոլորտին նվիրված կարևորագույն միջոցառումներից մեկն է: Նախարար Պապիկյանը նաև ծանոթացավ լեհական պաշտպանական արդյունաբերության առաջարկին և ցուցահանդեսի ընթացքում ներկայացված ժամանակակից տեխնոլոգիական լուծումներին:

Այցի ծրագիրը ներառում էր նաև հանդիպումներ Վարչապետի 1-ին մեխանիզացված բրիգադում և Պատերազմի արվեստի ակադեմիայում, որտեղ Նախարարը զրուցեց ուսումնական հաստատության ղեկավարության և Լեհաստանում կրթություն ստացող Հայաստանից ժամանած ուսանողների հետ: Վարչապետի գտնվելու ընթացքում նա նաև ծաղկեպսակ զետեղեց Անհայտ զինվորի գերեզմանի մոտ՝ հարգանքի տուրք մատուցելով զոհվածներին:

Այցի ամենակարևոր տարրը Լեհաստանի ազգային պաշտպանության Նախարար Վլադիսլավ Կոսիկ-Կամիշի հետ անցկացված բանակցություններն էին: Նախարարները հաստատեցին 2026 թվականի երկկողմ համագործակցության ծրագրի իրականացումը և որպես առաջնահերթություններ նշեցին ռազ-

Na zakończenie wizyty minister Suren Papikjan zaprosił swojego polskiego odpowiednika do złożenia oficjalnej wizyty w Armenii. Spotkanie w Warszawie potwierdziło, że współpraca polsko-armeńska w dziedzinie obronności systematycznie się rozwija, obejmując szkolenie kadr, wymianę doświadczeń oraz współpracę techniczną i wojskową.

Cenny dar dla Pracowni Dziejów Ormian Polskich Uniwersytetu Jagiellońskiego

■ Na Uniwersytecie Jagiellońskim podpisano 13 maja umowę darowizny, na mocy której Hraczja Bojadżjan, przedstawiciel mniejszości ormiańskiej w Polsce, przekazał swój księgozbiór Pracowni Dziejów Ormian Polskich im. Sadoka Barączka działającej przy Instytucie Historii UJ.

Umowę podpisali dziekan Wydziału Historycznego UJ prof. Stanisław Sroka oraz Hraczja Bojadżjan. W spotkaniu uczestniczyli również dyrektor Instytutu Historii UJ prof. Janusz Mierzwa oraz kierownik Pracowni Dziejów Ormian Polskich prof. Krzysztof Stopka.

Przekazana kolekcja obejmuje bogaty zbiór publikacji poświęconych armenistyce, historii Armenii, kulturze ormiańskiej oraz relacjom polsko-ormiańskim. Wśród darów znalazły się m.in. komplet 12 tomów Sowieckiej Encyklopedii Ormiańskiej, opracowania dotyczące historii i teologii Kościoła ormiańskiego, literatury, sztuki, architektury, języka ormiańskiego oraz ludobójstwa Ormian. Kolekcję uzupełniają dzieła klasycznej i współczesnej literatury ormiańskiej, w tym narodowy epos „Dawid z Sassunu”.

Fot. Instytut Historii UJ

Zbiory wzbogacą bibliotekę nowo utworzonej Pracowni Dziejów Ormian Polskich im. Sadoka Barączka, której Radzie przewodniczy Hraczja Bojadżjan. Po opracowaniu i skatalogowaniu będą służyć studentom, badaczom oraz wszystkim zainteresowanym historią i dziedzictwem Ormian w Polsce.

Przekazanie księgozbioru stanowi ważny wkład w rozwój badań armenistycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz kolejny krok w dokumentowaniu i popularyzowaniu wielowiekowego dziedzictwa Ormian w Polsce.

մական կրթության հետագա զարգացումը, փորձի փոխանակումը և համատեղ զորավարությունների կազմակերպումը: Քննարկման առարկա դարձավ նաև ռազմատեխնիկական համագործակցությունը, որն իրականացվում է ընթացիկ տարվա փետրվարին կնքված համաձայնագրի հիման վրա:

Պայմանավորվածությունների թվում էր նաև Վարշավայում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանությանը կից պաշտպանության հարցերով կցորդի գրասենյակի բացման մասին հայտարարությունը, որը պետք է նպաստի երկու պետությունների զինված ուժերի միջև կապերի զարգացմանը: Բանակցությունները վերաբերում էին նաև տարածաշրջանային անվտանգությանը և ներկայիս միջազգային աշխարհաքաղաքական իրավիճակին:

Այցի ավարտին նախարար Սուրեն Պապիկյանը պաշտոնական այց կատարելու հրավեր ուղղեց իր լեհ գործընկերոջը Հայաստան: Վարշավայում կայացած հանդիպումը հաստատեց, որ պաշտպանության ոլորտում լեհ-հայկական համագործակցությունը հետևողականորեն զարգանում է՝ ընդգրկելով կադրերի պատրաստումը, փորձի փոխանակումը, ինչպես նաև տեխնիկական և ռազմական համագործակցությունը:

Թանկարժեք նվեր Յագեյլոնյան համալսարանի Լեհահայերի պատմության ուսումնասիրման կենտրոնին

■ Մայիսի 13-ին Յագեյլոնյան համալսարանում ստորագրվեց նվիրատվության պայմանագիր, որի համաձայն Լեհաստանում հայկական ազգային փոքրամասնության ներկայացուցիչ Հրաչյա Բոյաջյանը իր գրադարանը նվիրաբերեց Յագեյլոնյան համալսարանի Պատմության ինստիտուտին կից գործող Սադոկ Բարոնչի անվան Լեհահայերի պատմության ուսումնասիրման կենտրոնին:

Պայմանագիրը ստորագրեցին Յագեյլոնյան համալսարանի Պատմության ֆակուլտետի ղեկան, պրոֆեսոր Ստանիսլավ Սրոկան և Հրաչյա Բոյաջյանը: Հանդիպմանը մասնակցում էին նաև Յագեյլոնյան համալսարանի Պատմության ինստիտուտի տնօրեն պրոֆեսոր Յանուշ Միեժվան և Լեհահայերի պատմության ուսումնասիրման կենտրոնի ղեկավար պրոֆեսոր Քեյշտոֆ Ստոպկան:

Նվիրաբերված հավաքածուն ներառում է հայագիտությանը, Հայաստանի պատմությանը, հայկական մշակույթին և լեհ-հայկական հարաբերություններին նվիրված հարուստ հրատարակությունների հավաքածու: Նվերների թվում էին, մասնավորապես, Խորհրդային հայկական հանրագիտարանի 12 հատորների ամբողջական ժողովածուն, Հայ եկեղեցու պատմության և աստվածաբանության, գրականության, արվեստի, ճարտարապետության, հայոց լեզվի և Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ ուսումնասիրություններ: Հավաքածուն ներառում է նաև դասական և ժամանակակից հայկական գրականության ստեղծագործություններ, այդ թվում՝ ազգային էպոս «Սասունցի Դավիթ»-ը:

Հավաքածուն կհարստացնի Նորաստեղծ Սադոկ Բարոնչի անվան Լեհահայերի պատմության ուսումնասիրման կենտրոնի գրադարանը, որի խորհրդի

Fot. Grzegorz Jakubowicz KPRP

Fot. Grzegorz Jakubowicz KPRP

Delegacja mniejszości ormiańskiej z wizytą w Pałacu Prezydenckim

■ Delegacja mniejszości ormiańskiej w Polsce złożyła 14 maja wizytę w Pałacu Prezydenckim w Warszawie, gdzie została przyjęta przez ministra Wojciecha Kolarskiego, reprezentującego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Karola Nawrockiego.

Delegacji przewodniczył Hraczja Bojadżjan, przedstawiciel mniejszości ormiańskiej w Polsce. Podczas spotkania rozmawiano o sprawach istotnych dla mniejszości ormiańskiej, działalności organizacji ormiańskich, ochronie i popularyzacji dziedzictwa kulturowego oraz dalszym rozwoju relacji polsko-ormiańskich. Była to również okazja do przedstawienia najważniejszych inicjatyw realizowanych przez środowisko ormiańskie w Polsce.

W skład delegacji weszli prof. Andrzej A. Zięba z Fundacji na rzecz Wspierania Studiów Armenistycznych im. Mesropa Masztoca, Krystyna Jeremian z Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego, Gagik Parsamian, prezes Związku Ormiańskiego w Gdańsku, dr Andrzej Gliński z Instytutu Piramowicza, Paweł Krzeczunowicz, wiceprezes Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, oraz Wahram Mchitarian, wiceprezes Fundacji Mlecznego Brata.

Spotkanie było wyrazem otwartości na dialog z przedstawicielami mniejszości narodowych oraz okazją do przedstawienia działalności organizacji ormiańskich i ich wkładu w zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz rozwój relacji polsko-ormiańskich.

Naխագահին է Հրաչյա Բոյաջյանը: Մշակույթից և գրացուցակագրվելուց հետո այն կծառայի ուսանողներին, հետազոտողներին և բոլոր նրանց, ովքեր հետաքրքրված են Լեհաստանում հայերի պատմությամբ և ժառանգությամբ:

Գրադարանի նվիրաբերումը կարևոր ներդրում է Յազեղնայան համալսարանում հայագիտական հետազոտությունների զարգացման գործում, ինչպես նաև հերթական քայլն է Լեհաստանում հայերի բազմադարյա ժառանգության փաստագրման և հանրահռչակման ուղղությամբ:

Հայկական ազգային փոքրամասնության պատվիրակության այցը Նախագահական պալատ

■ Մայիսի 14-ին Լեհաստանում հայկական ազգային փոքրամասնության պատվիրակությունն այցելեց Վարշավայի Նախագահական պալատ, որտեղ ընդունելության արժանացավ Նախարար Վոյցեխ Կոլարսկու կողմից, որը ներկայացնում էր Լեհաստանի Հանրապետության Նախագահ Կարոլ Նավրոցկուն:

Պատվիրակությունը գլխավորում էր Լեհաստանում հայկական ազգային փոքրամասնության ներկայացուցիչ Հրաչյա Բոյաջյանը: Հանդիպման ընթացքում քննարկվեցին հայկական ազգային փոքրամասնության համար կարևոր հարցերը, հայկական կազմակերպությունների գործունեությունը, մշակութային ժառանգության պահպանությունն ու հանրահռչակումը, ինչպես նաև լեհ-հայկական հարաբերությունների հետագա զարգացումը: Այն նաև առիթ էր ներկայացնելու Լեհաստանում հայկական համայնքի կողմից իրականացվող կարևորագույն Նախաձեռնությունները:

Պատվիրակության կազմում էին Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Հայագիտական ուսումնասիրությունների աջակցության հիմնադրամից պրոֆեսոր Անջեյ Ջեմբան, Հայկական մշակութային ընկերությունից Քրիստինա Երեմյանը, Գդանսկի Հայկական միության Նախագահ Գագիկ Պարսամյանը, Պիրամովիչի ինստիտուտից դոկտոր Անջեյ Գլինսկին, Լեհահայերի մշակույթի և ժառանգության հիմնադրամի փոխնախագահ Պավել Կժեչունովիչը, ինչպես նաև «Կաթնեղբայրե հիմնադրամի փոխնախագահ Վահրամ Մխիթարյանը:

Հանդիպումը ոչ միայն ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների հետ երկխոսության նկատմամբ բաց լինելու դրսևորում էր, այլև առիթ՝ ներկայացնելու հայկական կազմակերպությունների գործունեությունն ու նրանց նշանակալի ներդրումը մշակութային ժառանգության պահպանման և լեհ-հայկական հարաբերությունների ամրապնդման գործում:

Հարգանքի տուրք մատուցվեց Յադվիգա Զարուգևիչովային՝ Անհայտ գինվորի խորհրդանշական Մորը

■ Մայրության օրվա առիթով՝ մայիսի 26-ին, տեղի ունեցան Յադվիգա Զարուգևիչովայի հիշատակին նվիրված արարողություններ: Նա հայուհի էր,

Fot. kombataneci.org

Oddano hołd Jadwidze Zarugiewiczowej – symbolicznej Matce Nieznanego Żołnierza

■ Z okazji Dnia Matki 26 maja odbyły się uroczystości upamiętniające Jadwigę Zarugiewiczową, Ormiankę, która w 1925 roku wskazała trumnę nieznanego żołnierza spoczywającego dziś w Grobie Nieznanego Żołnierza w Warszawie. Oddano również hołd wszystkim matkom, których synowie polegli w obronie ojczyzny.

Po okolicznościowych wystąpieniach i modlitwie uczestnicy złożyli wieńce na grobie Jadwigi Zarugiewiczowej, przy Grobie Nieznanego Żołnierza oraz przed tablicą pamiątkową poświęconą Jadwidze Zarugiewiczowej i jej synowi Konstantemu, znajdującą się na ścianie siedziby Dowództwa Garnizonu Warszawa.

Jadwiga Zarugiewiczowa zajmuje szczególne miejsce w polskiej pamięci historycznej. Jej syn, Konstanty Zarugiewicz, poległ w walkach o Lwów w 1919 roku. Sześć lat później to właśnie ona została wybrana spośród matek poległych żołnierzy, aby wskazać trumnę bezimiennego obrońcy Ojczyzny, która spoczęła w Grobie Nieznanego Żołnierza i stała się symbolem ofiary wszystkich poległych za Polskę.

Coroczne obchody przypominają o niezwyklej roli Jadwigi Zarugiewiczowej w historii Polski oraz o wkładzie polskich Ormian w walkę o niepodległość i budowanie wspólnej pamięci narodowej.

Armenia na Międzynarodowych Targach Książki w Warszawie

■ W dniach 28–31 maja podczas Międzynarodowych Targów Książki w Warszawie funkcjonowało stoisko Armenii, zorganizowane przez Ambasadę Republiki Armenii w Polsce we współpracy z Ministerstwem Edukacji, Nauki, Kultury i Sportu Republiki Armenii. Odwiedzający mogli zapoznać się z publikacjami poświęconymi historii i kulturze Armenii, dziełami klasycznych i współczesnych autorów ormiańskich oraz książkami wydawnymi w języku ormiańskim, polskim i innych językach.

Jednym z wydarzeń przygotowanych na stoisku była prezentacja ormiańskiej książki z baśniami, przetłumaczonej i zilustrowanej przez młodych przedstawicieli mniejszości ormiańskiej w Polsce. Publikacja przybliżyła najmłodszym czytelnikom bogactwo ormiańskiego folkloru i zachęca do poznawania języka oraz kultury Armenii.

oraz 1925 Թվականին ընտրեց այն Անհայտ զինվորի աճյունը, որն այսօր հանգչում է Վարշավայի Անհայտ զինվորի գերեզմանում: Միաժամանակ հարգանքի տուրք մատուցվեց նաև բոլոր այն մայրերին, որոնց որդիները զոհվել են հայրենիքի պաշտպանության համար:

Հանդիսավոր ելույթներից և աղոթքից հետո մասնակիցները ծաղկեպսակներ դրեցին Յադվիգա Զարուգեհիչովայի գերեզմանին, Անհայտ զինվորի գերեզմանի մոտ, ինչպես նաև Յադվիգա Զարուգեհիչովային և Նրա որդի Կոնստանտինին նվիրված հուշատախտակի առջև, որը գտնվում է Վարշավայի կայազորի հրամանատարության շենքի պատին:

Յադվիգա Զարուգեհիչովան առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում Լեհաստանի պատմական հիշողության մեջ: Նրա որդին՝ Կոնստանտին Զարուգեհիչը, զոհվել է 1919 թվականին Լվովի համար մղվող մարտերում: Վեց տարի անց հենց նա ընտրվեց զոհված զինվորների մայրերի միջից՝ մատնանշելու Հայրենիքի անանուն պաշտպանի աճյունը, որը հանգչեց Անհայտ զինվորի գերեզմանում և դարձավ Լեհաստանի համար զոհված բոլոր զինվորների զոհաբերության խորհրդանիշը:

Ամենամյա ոգեկոչման արարողությունները հիշեցնում են Յադվիգա Զարուգեհիչովայի արտասովոր դերի մասին Լեհաստանի պատմության մեջ, ինչպես նաև լեհահայերի ներդրման մասին անկախության համար մղվող պայքարում և ազգային միասնական հիշողության կերտման գործում:

Հայաստանը Վարշավայի միջազգային գրքի տոնավաճառում

■ Մայիսի 28-31-ը Վարշավայի միջազգային գրքի տոնավաճառում գործում էր Հայաստանի տաղավարը, որը կազմակերպվել էր Լեհաստանում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանության կողմից՝ Հայաստանի Հանրապետության կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության հետ համագործակցությամբ: Այցելուները ծանոթացան Հայաստանի պատմությանն ու մշակույթին նվիրված հրատարակություններին, հայ դասական և ժամանակակից հեղինակների ստեղծագործություններին, ինչպես նաև հայերեն, լեհերեն և այլ լեզուներով հրատարակված գրքերին:

Տաղավարում կազմակերպված միջոցառումներից մեկը Լեհաստանում հայկական ազգային փոքրամասնության երիտասարդ ներկայացուցիչների կողմից թարգմանված և նկարագրողված հայկական հեքիաթների գրքի շնորհանդեսն էր: Հրատարակությունը ամենաերիտասարդ ընթերցողներին ծանոթացնում է հայկական բանահյուսության հարստությանը և խրախուսում է ճանաչել Հայաստանի լեզուն և մշակույթը:

Տաղավարում ներկայացված էր նաև Լեհաստանում հայկական ազգային փոքրամասնության գործունեության արդյունքները: Այցելուները կարող էին անվճար ստանալ «Munetikt հանդեսի օրինակներ, ինչպես նաև ծանոթանալ Հայկական մշակույթի ընկերության և Լեհահայերի մշակույթի և ժառանգության հիմնադրամի՝ լեհահայերի պատմությանը, մշակույթին և ժառանգությանը նվիրված հրա-

Na stoisku prezentowano również dorobek mniejszości ormiańskiej w Polsce. Odwiedzający mogli bezpłatnie otrzymać egzemplarze czasopisma „Munetik” oraz zapoznać się z publikacjami Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego i Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, poświęconymi historii, kulturze i dziedzictwu polskich Ormian. Jako redakcję cieszy nas, że nasze czasopismo było obecne również na Międzynarodowych Targach Książki w Warszawie.

W programie targów znalazł się także drugi ormiański akcent – prezentacja polskiego wydania książki Lusine Charatian „Ślepy zaulek niezapominajki”, opublikowanej przez wydawnictwo Pogranicze. Powieść przełożyła z języka ormiańskiego Tatew Chaczatrian-Krajewska, a jej wydanie zostało dofinansowane w ramach Nagrody Literackiej Unii Europejskiej. Spotkanie z udziałem autorki i tłumaczki było okazją do rozmowy o współczesnej literaturze ormiańskiej oraz znaczeniu przekładów, dzięki którym twórczość ormiańskich pisarzy trafia do polskich czytelników.

Porozumienie o współpracy na rzecz polsko-ormiańskich projektów kulturalnych

■ W Urzędzie Marszałkowskim Województwa Śląskiego podpisano porozumienie o współpracy pomiędzy Ormiańsko-Polskim Komitetem Społecznym a Filharmonią Śląską im. Henryka Mikołaja Góreckiego. Dokument podpisali Hraczja Bojadżjan, prezes Komitetu, oraz Adam Wesołowski, dyrektor Filharmonii Śląskiej. W uroczystości uczestniczyła również Joanna Bojczuk, wicemarszałek Województwa Śląskiego.

Porozumienie otwiera nowy etap współpracy, obejmującej organizację koncertów, wydarzeń artystycznych i przedsięwzięć edukacyjnych. Ich celem będzie promocja kultury ormiańskiej w Polsce oraz popularyzacja polskiej kultury w Armenii, a także rozwijanie współpracy między instytucjami obu krajów.

Podpisanie umowy jest efektem wieloletniej współpracy Ormiańsko-Polskiego Komitetu Społecznego z samorządem Województwa Śląskiego i Filharmonią Śląską oraz kolejnym krokiem w umacnianiu polsko-ormiańskich więzi kulturalnych.

Pierwszym przedsięwzięciem realizowanym w ramach porozumienia będzie inauguracja V Festiwalu Kultury Ormiańskiej, która odbędzie się 3 września w Filhar-

տարակախություններին: «Munetik-ti խմբագրության համար ուրախալի է, որ մեր հանդեսը նույնպես ներկայացված էր Վարշավայի միջազգային գրքի տոնավաճառում:

Տոնավաճառի ծրագրում ընդգրկված էր նաև Լուսինե Չարատյանի «Անմոռուկի փակուղիներ գրքի լեհերեն հրատարակության շնորհանդեսը, որը լույս էր տեսել Pogranicze հրատարակչության կողմից: Վեպը հայերենից թարգմանել էր Տաթև Խաչատրյան-Կրայսկան, իսկ դրա հրատարակությունը ֆինանսավորվել էր Եվրոպական միության գրական մրցանակի շրջանակներում: Հեղինակի և թարգմանչի մասնակցությամբ հանդիպումը հնարավորություն էր ծանոթանալու ժամանակակից հայկական գրականության, ինչպես նաև թարգմանությունների նշանակության մասին, որոնց շնորհիվ հայ գրողների ստեղծագործությունները հասնում են լեհ ընթերցողներին:

Համագործակցության համաձայնագիր՝ լեհ-հայկական մշակութային նախագծերի համար

■ Սիլեզիայի վոյեվոդության մարշալական գրասենյակում ստորագրվեց համագործակցության համաձայնագիր Լեհ-հայկական հասարակական կոմիտեի և Զենրիկ Միկոլայ Գուրեցկու անվան Սիլեզիայի ֆիլիարմոնիայի միջև: Փաստաթուղթը ստորագրեցին Կոմիտեի նախագահ Զրաչյա Բոյաջյանը և Սիլեզիայի ֆիլիարմոնիայի տնօրեն Ադամ Վեստոտվսկին: Արարողությանը մասնակցում էր նաև Սիլեզիայի վոյեվոդության փոխմարշալ Յոաննա Բոյունը:

Համաձայնագիրը բացում է համագործակցության նոր փուլ, որը ներառում է համերգների, մշակութային միջոցառումների և կրթական նախաձեռնությունների կազմակերպումը: Դրանց նպատակը կլինի Լեհաստանում հայկական մշակույթի խթանումը և Հայաստանում լեհական մշակույթի հանրառնչակումը, ինչպես նաև երկու երկրների հաստատությունների միջև համագործակցության զարգացումը:

Պայմանագրի ստորագրումը Լեհ-հայկական հասարակական կոմիտեի, Սիլեզիայի վոյեվոդության ինքնակառավարման մարմնի և Սիլեզիայի ֆիլիարմոնիայի միջև երկարամյա համագործակցության արդյունքն է, ինչպես նաև հերթական քայլը Լեհ-հայկական մշակութային կապերի ամրապնդման ուղղությամբ:

Համաձայնագրի շրջանակներում իրականացվող առաջին նախագիծը կլինի Հայկական մշակույթի V փառատոնի բացման արարողությունը, որը տեղի կունենա սեպտեմբերի 3-ին Սիլեզիայի ֆիլիարմոնիայում: Փառատոնը եվրոպայում հայկական մշակույթին նվիրված ամենամեծ պարբերական միջոցառումն է, որը տարիներ շարունակ համախմբում է նշանավոր արվեստագետների, գիտնականների և հյուրերի Լեհաստանից, Հայաստանից և բազմաթիվ այլ երկրներից: Այս տարվա փառատոնը ներկայա-
նում է որպես Լեհաստանի և Հայաստանի միջև երկ-
խոսության և մշակութային համագործակցության
խթանմանը նվիրված կարևորագույն միջոցառումնե-
րից մեկը:

Fot. Tomasz Żak

monii Śląskiej. Festiwal jest największym cyklicznym wydarzeniem poświęconym kulturze ormiańskiej w Europie, od lat gromadzącym wybitnych artystów, naukowców i gości z Polski, Armenii oraz wielu innych krajów. Tegoroczna edycja zapowiada się jako jedno z najważniejszych wydarzeń promujących dialog i współpracę kulturalną między Polską i Armenią.

Przedstawiciel mniejszości ormiańskiej w Polsce odznaczony Medalem Wdzięczności Republiki Armenii

■ Podczas uroczystości z okazji Święta Republiki Armenii, które odbyły się 28 maja w Pałacu Prezydenckim w Erywaniu, Hraczja Bojadżjan, przedstawiciel mniejszości ormiańskiej w Polsce oraz konsul honorowy Republiki Armenii, odebrał z rąk Prezydenta Republiki Armenii Wahagna Chaczaturiana Medal Wdzięczności Republiki Armenii – jedno z wysokich odznaczeń państwowych Armenii.

Odnaczenie zostało przyznane za wieloletnią działalność na rzecz edukacji, nauki, kultury, rozwoju gospodarczego oraz zachowania ormiańskiej tożsamości narodowej.

Po zakończeniu uroczystości Hraczja Bojadżjan odbył rozmowy z prezydentem Wahagnem Chaczaturianem, premierem Nikołem Paszinianem, przewodniczącym Zgromadzenia Narodowego Alenem Simonianem, przewodniczącą Grupy Parlamentarnej Armenia-Polska Arusiak Julhakian oraz Wysokim Komisarzem do Spraw Diaspory Zarehem Sinanianem. Rozmowy dotyczyły współpracy polsko-ormiańskiej, działalności diaspory oraz inicjatyw służących umacnianiu więzi między Armenią a mniejszością ormiańską w Polsce.

Było to już drugie wysokie odznaczenie państwowe, które Hraczja Bojadżjan otrzymał w ciągu roku. W maju 2025 roku został odznaczony przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Brązowym Krzyżem Zasługi za działalność społeczną oraz zasługi w rozwijaniu współpracy polsko-ormiańskiej.

Łechաստանում հայկական ազգային փոքրամասնության ներկայացուցիչը պարգևատրվեց Հայաստանի Հանրապետության Երախտագիտության մեդալով

■ Մայիսի 28-ին, Հայաստանի Հանրապետության տոնի առթիվ ՀՀ Նախագահական պալատում տեղի ունեցած հանդիսավոր արարողության ընթացքում, Լեհաստանում հայկական ազգային փոքրամասնության ներկայացուցիչ և Հայաստանի Հանրապետության պատվավոր հյուպատոս Հրաչյա Բոյաջյանը Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Վահագն Խաչատուրյանից ստացավ Հայաստանի Հանրապետության Երախտագիտության մեդալ՝ Հայաստանի բարձր պետական պարգևներից մեկը:

Պարգևը շնորհվեց կրթության, գիտության, մշակույթի, տնտեսական զարգացման և հայկական ազգային ինքնության պահպանման ուղղությամբ երկարամյա գործունեության համար:

Արարողության ավարտից հետո Հրաչյա Բոյաջյանը հանդիպումներ ունեցավ Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Վահագն Խաչատուրյանի, վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանի, Ազգային ժողովի Նախագահ Ալեն Սիմոնյանի, Հայաստան-Լեհաստան խորհրդարանական խմբի Նախագահ Արուսյակ Ջուլհակյանի և Սփյուռքի հարցերով գլխավոր հանձնակատար Զարեհ Սինանյանի հետ: Հանդիպումների ընթացքում քննարկվեցին լեհ-հայկական համագործակցության զարգացման հեռանկարները, սփյուռքի գործունեությանը վերաբերող հարցերը, ինչպես նաև Հայաստանի և Լեհաստանում հայկական ազգային

Fot. president.am

փոքրամասնության միջև կապերի ամրապնդմանն ուղղված նախաձեռնությունները:

Սա արդեն երկրորդ բարձր պետական պարգևն էր, որը Հրաչյա Բոյաջյանը ստացել է մեկ տարվա ընթացքում: 2025 թվականի մայիսին Նա Լեհաստանի Հանրապետության Նախագահի կողմից պարգևատրվել էր Արժանիքի բրոնզե խաչով՝ հասարակական գործունեության և լեհ-հայկական համագործակցության զարգացման գործում ունեցած վաստակի համար:

DOMINIKA MARIA MACIOS
LEOPOLD GASZCZYK —
ZAPOMNIANY ŚWIADEK
GENOCYDU ORMIAN

ԴՈՄԻՆԻԿԱ ՄԱՐԻԱ ՄԱԶԻՈՍ
ԼԵՈՊՈԼԴ ԳԱՇՇԿԻ
ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՄՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՍՈՈԱՑՎԱԾ ՎԿԱՆ

W środku, siedzi Karen Jeppe. Obok niej, pierwsza z lewej – Joanna Paritzi, siostra Leopolda. W górnym rzędzie, pierwszy z lewej – Leopold Gaszczyk. Naprzeciw niego stoi jego żona Horom. Aleppo, 1934 r. Źródło: Armeniervennen, nr 5/6 (1934)

Նստած (կենտրոնում)՝ Զարեն Յեփփե, նրա կողքին (ձախից առաջինը)՝ Զոաննա Պարիտցի՝ Լեոպոլդի քույրը: Վերին շարքում (ձախից առաջինը)՝ Լեոպոլդ Գաշչիկ: Նրա դիմաց կանգնած է կինը՝ Հորոմը, Հալեպ, 1934 թ. Armeniervennen, 5/6 (1934):1

Leopold Gaszczyk
Լեոպոլդ Գասչիկ

Leopold Gaszczyk z żoną, Herminą Atarian, ocalałą z ludobójstwa Ormian z Urfy

Լեոպոլդ Գասչիկը կնոջ՝ Հայոց ցեղասպանությունը վերապրած ուրֆացի Հերմինա Աթարյանի հետ

Z archiwum rodzinnego Minassiana Gaszczyka
Գասչիկ Մինասեանի ընտանեկան արխիվից

Leopold Franciszek Gaszczyk był żołnierzem, tłumaczem, fotografem, sekretarzem misji humanitarnej. W historii zapisał się jednak przede wszystkim jako jeden z nielicznych polskich świadków Genocydu Ormian. Wykonana przez niego dokumentacja należy dziś do bezpośrednich świadectw potwierdzających ludobójczy charakter zbrodni popełnionych przez władze osmańskie na ludności ormiańskiej. Mimo to jego postać pozostaje dla wielu osób nieznana¹.

Մłodość i pierwsze doświadczenia wojny

Według dokumentów z archiwum rodzinnego Leopold Franciszek Gaszczyk urodził się 15 listopada 1896 roku w Hranicach w Imperium Austro-Węgierskim (dzisiejsze Czechy). Jego rodzice, Leopoldyna i Franciszek Gaszczyk, pochodzili z Bielska i okolic. Z uwagi na pracę ojca w branży tekstylnej, rodzina bardzo często zmieniała miejsce zamieszkania.

W 1912 roku Państwo Gaszczyk zamieszkali w Izmirze (dzisiejsza Turcja), gdzie Leopold kontynuował naukę w szkole francuskiej. Po jej ukończeniu, w kwietniu 1915 roku, zaciągnął się do wojska w konsulacie austro-węgierskim w Stambule. Ze względu na pochodzenie rodziców, Leopold został skierowany do Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie walczył na frontach w Bukowinie i we Włoszech.

Pod koniec wojny młody Gaszczyk ponownie trafił do Imperium Osmańskiego. Pełnił funkcję tłumacza, stacjonując w rejonie Aleppo–Damaszek. To właśnie tam po raz pierwszy zetknął się z dramatem eksterminacji Ormian. W tym rejonie, wzdłuż linii kolejowej Berlin–Bagdad, pomiędzy pustynią Der Zor a Eufratem, funkcjonowała wówczas sieć obozów koncentracyjnych, do których kierowano ocalałych z marszu śmierci Ormian.

Լեոպոլդ Ֆրանցիշեկ Գասչիկը զինվոր, թարգմանիչ, լուսանկարիչ և մարդասիրական առաքելության քարտուղար էր, սակայն պատմության մեջ նա մնաց նախ և առաջ որպես Հայոց ցեղասպանության լեռն սակավաթիվ վկաներից մեկը: Նրա պատրաստած փաստագրական նյութերն այսօր անմիջական վկայություններ են, որոնք հաստատում են Օսմանյան իշխանությունների կողմից հայ բնակչության նկատմամբ իրականացված հանցագործությունների ցեղասպանական բնույթը: Չնայած դրան՝ շատերի համար նրա անձը շարունակում է անհայտ մնալ¹:

Երիտասարդությունը և պատերազմի առաջին փորձառությունները

Ըստ ընտանեկան արխիվի փաստաթղթերի՝ Լեոպոլդ Ֆրանցիշեկ Գասչիկը ծնվել է 1896 թվականի նոյեմբերի 15-ին Ավստրո-Հունգարական կայսրության Հրանիցե քաղաքում (ներկայիս Չեխիա): Նրա ծնողները՝ Լեոպոլդինան և Ֆրանցիշեկ Գասչիկը, ծագումով Բելսկոյից և նրա շրջակայքից էին: Հոր՝ տեքստիլ արդյունաբերության ոլորտում զբաղվածության պատճառով ընտանիքը հաճախ էր փոխում բնակության վայրը:

1912 թվականին Գասչիկների ընտանիքը բնակություն հաստատեց Իզմիրում (ներկայիս Թուրքիա), որտեղ Լեոպոլդը շարունակեց ուսումը Ֆրանսիական դպրոցում: Այն ավարտելուց հետո՝ 1915 թվականի ապրիլին, նա Կոստանդնուպոլսում գտնվող Ավստրո-Հունգարիայի հյուպատոսարանի միջոցով կամավոր կերպով զինվորագրվեց: Ծնողների ծագման պատճառով Լեոպոլդը ծառայության ուղարկվեց Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպա, որտեղ կռվեց Բուկովինայի և Իտալիայի ռազմաճակատներում:

Պատերազմի ավարտի շրջանում երիտասարդ Գասչիկը կրկին հայտնվեց Օսմանյան կայսրությունում:

1. W niniejszym artykule zaprezentowano wyniki badań prowadzonych w ramach Stypendium Fundacji Lanckorońskich i Fundacji z Brzezia Lanckorońskich, przyznanego w latach 2019 i 2022.

1. Սույն հոդվածում ներկայացված են 2019 և 2022 թվականներին շնորհված Լանցկորոնսկիների հիմնադրամի և Բժեգեից Լանցկորոնսկիների հիմնադրամի (Fundacja z Brzezia Lanckorońskich) կրթաթոշակի շրջանակներում իրականացված հետազոտությունների արդյունքները:

Siedzą (w środku): Karen Jeppe, obok niej, pierwsza od prawej: Jenny Jensen. Stoją od lewej do prawej: Lucia i Misak Melkonian, Leopold Gaszczyk, Horom (Hermine) Atarian, Aleppo, lata 20. XX wieku

Նստած (կենտրոնում)՝ Զարեն Յեփփե, նրա կողքին (աջից առաջին)՝ Եննի Ենսեն: Կանգնած (ձախից աջ)՝ Լուսիա և Միսաք Մելքոնյաններ, Լեոպոլդ Գասչիկ, Հոռոմ (Հերմինե) Աթարյան, Հալեպ, 1920-ական թթ.

Fotografia ze zbiorów Muzeum-Institutu Ludobójstwa Ormian.

Լուսանկարները՝ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի հավաքածուից

Leopold Gaszczyk, archiwum rodzinne, Paryż. Լեոպոլդ Գասչիկ, ընտանեկան արխիվ, Փարիզ

Chusteczka wykonana w warsztatach hafciarskich w Misji Karen Jeppe. Lokalne Archiwum Historyczne Gylling i okolic, Dania

Թաշկինակ՝ պատրաստված Զարեն Յեփփեի առաքելության ասեղնագործության արհեստանոցներում: Գյուլինգի և շրջակայքի տեղական պատմական արխիվ, Դանիա

Po zakończeniu wojny Leopold pozostał w Imperium Osmańskim. W 1918 roku rozpoczął pracę dla amerykańskiej organizacji Near East Relief, niosącej pomoc Ormianom, Grekom i Asyryjczykom. Pracował jako elektryk, kierowca, tłumacz. Uczestniczył również w ewakuacji Ormian z terenów imperium oraz współpracował z niemieckim misjonarzem i orientalistą dr Joahimem Lepsiussem przy dokumentowaniu zbrodni ludobójstwa.

Karen Jeppe i misja w Aleppo

W 1923 roku Leopold rozpoczął pracę w Aleppo u boku Karen Jeppe. Jeppe była duńską misjonarką, która od 1903 roku działała na terenie Imperium Osmańskiego. Z uwagi na swoje zaangażowanie w pomoc

łnom: Նա ծառայեց որպես թարգմանիչ՝ տեղակայված լինելով Հալեպ-Դամասկոս շրջանում: Հենց այնտեղ Նա առաջին անգամ առերեսվեց հայերի բնաջնջման ողբերգությանը: Այդ շրջանում՝ Բեռլին-Բաղդադ երկաթուղու երկայնքով, Դեր Զորի անապատի և Եփրատի միջև, գործում էր համակենտրոնացման ճամբարների ցանց, որտեղ տեղափոխվում էին մահվան երթերից փրկված հայերը:

Պատերազմի ավարտից հետո Լեոպոլդը մնաց Օսմանյան կայսրությունում: 1918 թվականին Նա սկսեց աշխատել ամերիկյան Near East Relief մարդասիրական կազմակերպությունում, որը օգնություն էր ցուցաբերում հայերին, հույներին և ասորիներին: Նա աշխատում էր որպես էլեկտրիկ, վարորդ և թարգմանիչ: Նա Նաև մասնակցում էր հայերի տարահանմանը կայսրության տարածքներից և համագործակցում էր գերմանացի միսիոներ և արևելագետ դոկտոր Յոհաննես Լեփսիուսի հետ՝ ցեղասպանության հանցագործությունների փաստագրման գործում:

Կարեն Եփփեն և առաքելությունը Հալեպում

1923 թվականին Լեոպոլդը սկսեց աշխատել Հալեպում՝ Կարեն Եփփեի կողքին: Եփփեն դանիացի միսիոներուհի էր, որը 1903 թվականից գործունեություն էր ծավալում Օսմանյան կայսրության տարածքում: Հայոց ցեղասպանությունից փրկված կանանց և երեխաներին օգնություն ցուցաբերելու գործում իր ակտիվ ներգրավվածության շնորհիվ Նա Ազգերի լիգայի կողմից նշանակվեց «Մերձավոր Արևելքում կանանց և երեխաների պաշտպանության հարցերով հանձնակատար»:

**Leopold Gaszczyk. Aleppo, lata 20. XX w.
Լեոպոլդ Գաշչիկ, Ղալեպ, 1920-ական թթ.**

Fotografia ze zbiorów Muzeum-Institutu Ludobójstwa Ormian
Լուսանկարը՝ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-
ինստիտուտի հավաքածուից

kobietom i dzieciom ocalałym z ludobójstwa, została z ramienia Ligii Narodów mianowana komisarzem „do spraw ochrony kobiet i dzieci na Bliskim Wschodzie”.

Wspólnie z duńską organizacją Danske Armeniervenner (Duńscy Przyjaciele Ormian) Karen Jeppe postanowiła założyć w Aleppo misję humanitarną. Wybór miasta nie był przypadkowy. Po wojnie funkcjonował tam największy na Bliskim Wschodzie obóz dla uchodźców ormiańskich. Trafiali do niego zarówno ci, którzy przeżyli marsze śmierci i obozy koncentracyjne na terenie Syrii, jak i osoby uciekające przed powojenną polityką antyormiańską władz osmańskich, a następnie Republiki Tureckiej. Aleppo stało się tym samym jednym z najważniejszych punktów koncentracji ocalałych Ormian. Poza mieszkańcami obozu istniała jednak jeszcze jedna, szczególnie bezbronna grupa wymagająca pomocy – kobiety i dzieci, porwane w czasie wojny lub sprzedane do domów kurdyjskich, tureckich i arabskich. W nowych środowiskach pozbawiano ich tożsamości narodowej, zmuszono do konwersji religijnej oraz wielokrotnie wykorzystywano seksualnie. Szacuje się, że ok. 20–30 tysięcy z nich po zakończeniu wojny nadal pozostawało ze swoimi oprawcami.

Jeppe analizując ogromne potrzeby ocalałych Ormian, postanowiła w pierwszej kolejności skupić się na niesieniu pomocy kobietom i dzieciom. Nie tylko starała się poprawić ich stan zdrowia fizycznego, ale jej głównym celem było przywrócenie im do funkcjonowania w społeczeństwie i zwrócenie im utraconej godności i tożsamości etnicznej.

Misja w Aleppo prowadzona przez Karen Jeppe skła-

Դանիական Danske Armeniervenner («Դանիացիները՝ հայ ժողովրդի բարեկամներ») կազմակերպության հետ միասին Կարեն Եփփեն որոշեց Ղալեպում հիմնել մարդասիրական առաքելություն: Քաղաքի ընտրությունը պատահական չէր: Պատերազմից հետո այնտեղ գործում էր Մերձավոր Արևելքի ամենամեծ հայկական փախստականների ճամբարը: Այնտեղ էին տեղափոխվում ինչպես նրանք, ովքեր վերապրել էին Սիրիայի տարածքում տեղի ունեցած մահվան քարավաններն ու համակենտրոնացման ճամբարները, այնպես էլ այն անձինք, ովքեր փախչում էին Նախ Օսմանյան իշխանությունների, իսկ այնուհետև Թուրքիայի Հանրապետության հակահայ քաղաքականությունից: Այդպիսով Ղալեպը դարձավ փրկված հայերի կենտրոնացման կարևորագույն կետերից մեկը: Սակայն ճամբարների բնակիչներից բացի գոյություն ուներ ևս մեկ՝ առավել խոցելի խումբ, որը նույնպես անհապաղ օգնության կարիք ուներ. պատերազմի ընթացքում առնանգված կամ քրդական, թուրքական և արաբական ընտանիքներին վաճառված հայ կանայք և երեխաները: Նոր միջավայրում նրանց զրկում էին ազգային ինքնությունից, ստիպում էին կրոնափոխ լինել և բազմիցս ենթարկում էին սեռական շահագործման: Ըստ գնահատականների՝ պատերազմի ավարտից հետո նրանցից շուրջ 20-30 հազարը դեռևս գտնվում էին այն ընտանիքների կամ անձանց մոտ, որոնց կողմից նրանք պահվում էին հարկադրական պայմաններում:

Եփփեն, վերլուծելով փրկված հայերի հսկայական կարիքները, որոշեց Նախ և առաջ կենտրոնանալ կանանց և երեխաներին օգնություն ցուցաբերելու վրա: Նա ոչ միայն ծագում էր բարեկամելու նրանց առողջական վիճակը, այլև առաջնային նպատակ էր համարում նրանց վերադարձը հասարակական բնականոն կյանքին՝ վերականգնելով նրանց կորցրած արժանապատվությունն ու ազգային ինքնությունը:

Կարեն Եփփեի ղեկավարած Ղալեպի առաքելությունը բաղկացած էր փրկվածների ընդունման տնից, հիվանդանոցից, դպրոցից, խոհանոցից, բաղնիքից և արհեստանոցներից, որտեղ երիտասարդները կարող էին սովորել տարբեր մասնագիտություններ (օրինակ՝ կոշկակարի, ջուլիակի, դերձակի): Ավելին, մարդասիրական գործունեություն էր իրականացվում նաև ճամբարի տարածքում, իսկ հետագա տարիներին Ղալեպի շրջակայքում հիմնադրվեցին նաև հայկական գաղութներ:

Աշխատանքը Կարեն Եփփեի մոտ

Կարեն Եփփեն շատ արագ նկատեց, որ առաքելության ղեկավարումը, դրա գործունեությունն ապահովելու համար ֆինանսական միջոցների հավաքագրումը և Ազգերի լիգայի շրջանակներում իրականացվող գործունեությունը գերազանցում են մեկ մարդու հնարավորությունները և պահանջում են վստահելի աշխատակիցներից կազմված համախմբված թիմ: Նա փնտրում էր մի մարդու, որը գիտեր լեզուներ և կարող էր հեշտությամբ ոչ միայն ներկայացնել առաքելությունը, այլև ղեկավարել այն Ղալեպում իր բացակայելու ժամանակ: Այդ պաշտոնի համար իդեալական թեկնածու դարձավ Լեոպոլդ Գաշչիկը: Իր հուշերում դանիուհին նրան նկարագրել է որպես

Karen Jeppe z jedną z wychowanek schroniska w Aleppo
Քարեն Յեփփեն Չալեպի ապաստարանի սանուհիներից մեկի հետ

Dzieci ormiańskie w schronisku w Aleppo
Չալեպի ապաստարանի հայ երեխաներ

Zdjęcia wykonał: Leopold Gaszczyk. Źródło: United Nations Archives w Genewie

Լուսանկարիչ՝ Լեոպոլդ Գաշչիկ: Միավորված ազգերի կազմակերպության Ժնևի արխիվներ (United Nations Archives in Geneva)

dała się z domu recepcyjnego dla ocalałych, szpitala, szkoły, kuchni, łaźni oraz warsztatów, gdzie młodzież mogła uczyć się zawodów (np. szewca, tkacza, krawca). Co więcej, prowadzono również działalność humanitarną na terenie obozu, a w późniejszych latach założono również kolonie ormiańskie w okolicach miasta.

Praca dla Karen Jeppe

Karen Jeppe bardzo szybko zauważyła, iż prowadzenie misji, zbieranie funduszy na zapewnienie jej działalności oraz aktywność w ramach Ligi Narodów przewyższają możliwości jednego człowieka i wymagają zgranego zespołu zaufanych pracowników. Dunka szukała osoby, która zna języki i z łatwością mogłaby nie tylko reprezentować misję, ale także prowadzić ją podczas nieobecności Jeppe w Aleppo. Idealnym kandydatem na to stanowisko okazał się Leopold Gaszczyk. W swoim pamiętniku Dunka opisała go jako „odpowiednią osobą, która nie tylko zna języki, ale także ma wiedzę na temat sytuacji na Wschodzie oraz miły i silny charakter”.

Dzięki wspomnianym zdolnościom językowym (Leopold posługiwał się językiem niemieckim, francuskim i angielskim, znał trochę języka tureckiego, a potem nauczył się również języka ormiańskiego i duńskiego) Gaszczyk pełnił funkcję sekretarza misji. Do jego obowiązków należało prowadzenie biura, a także korespondencji, kontakty z przedstawicielami władz lokalnych oraz krajów zachodnich.

Bardzo szybko dzięki dodatkowym umiejętnościom

«hամապատասխան անձնավորություն, որը ոչ միայն լեզուներ գիտի, այլև գիտելիքներ ունի Արևելքում տիրող իրավիճակի մասին և ունի հաճելի ու ուժեղ բնավորություն»:

Լեզուների վերոհիշյալ իմացության շնորհիվ (Լեոպոլդը տիրապետում էր գերմաներենին, ֆրանսերենին և անգլերենին, որոշ չափով գիտեր թուրքերեն, իսկ հետագայում սովորեց նաև հայերեն և դանիերեն) Գաշչիկը կատարում էր առաքելության քարտուղարի պարտականությունները: Նրա պարտականությունների մեջ էին մտնում գրասենյակի վարումը, նամակագրության կազմակերպումը, ինչպես նաև կապերի պահպանումը տեղական իշխանությունների և արևմտյան երկրների ներկայացուցիչների հետ:

Շատ կարճ ժամանակում, իր լրացուցիչ հմտությունների շնորհիվ, Գաշչիկը ընդլայնեց իր պարտականությունների շրջանակը: Իր տեխնիկական գիտելիքների շնորհիվ նա վերահսկում էր առաքելության ենթակառուցվածքները, արհեստանոցների աշխատանքը, վերանորոգում էր գյուղատնտեսական մեքենաները, էլեկտրական սարքավորումները և ոռոգման համակարգերը:

Ավելին, Լեոպոլդը զբաղվում էր նաև հենց ճամբարում մարդասիրական օգնության կազմակերպմամբ: Նրա պարտականությունների մեջ էր մտնում ճամբարի այցելությունը և առավել կարիքավորներին օգնություն ցուցաբերելը. նա հիվանդներին դեղեր էր հասցնում, օգնում էր աշխատանք գտնել, բարելավում էր նրանց բնակության պայմանները:

Չալեպի առաքելությունը ոչ միայն օգնում էր այնտեղ գտնվող հայերին, այլև զբաղվում էր մահմեդական ընտանիքներում մնացած կանանց և երեխաների որոնմամբ: Նրանց հայտնաբերելուց հետո նրանց

ARTYKUŁY NAUKOWE, KULTURALNE
ԳԻՏԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀՈԴԿԱԾՆԵՐ

TOMASZ KRZYŻOWSKI
Uniwersytet Jagielloński

**MICHAŁ BOHOSIEWICZ — ANIMATOR ŻYCIA
SPOŁECZNO-KULTURALNEGO ORMIAN
W POLSCE, KOLEKCJONER, POPULARYZATOR
TEMATYKI ORMIAŃSKIEJ**

ԹՈՄՍՇ ԲՇԻԺՈՎՍԿԻ
Յագելոնյան համալսարան

**ՄԻԽԱԼ ԲՈՇՈՍԵՎԻՉԸ՝ ԼԵՃԱՍՏԱՆՈՒՄ
ՀԱՅԵՐԻ ՄՈՅԻՍԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԻ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԻՉ, ՀԱՎԱՔԱԳՐՈՐ
ԵՎ ՀԱՆՐԱՅՆԱՅՆՈՐ**

Michał Bohosiewicz, 1943
Միխայլ Բոհոսևիչ, 1943 թ.

Pochodzenie

Urodził się sto lat temu i odegrał istotną rolę w odbudowie życia wspólnotowego Ormian w Polsce, dlatego bez wątpienia należy do liderów społeczności ormiańskiej drugiej połowy XX wieku.

Przodkowie Bohosiewicza przybyli na Bukowinę i Pokucie z Wołoszczyzny. W XIX i pierwszych dekadach XX wieku rozwinęli prężną działalność prowadząc majątki ziemskie, a także chętnie angażując się w aktywność społeczną, polityczną i kulturalną. Postacią, która bez wątpienia zapisała się na kartach historii był Zachariasz Bohosiewicz z Baniłowa – członek koła polsko-ormiańskiego w Sejmie Krajowym Bukowiny w Czerniowcach, a następnie członek Rady Państwa w Wiedniu. Z kolei Stanisław Bohosiewicz z Milijowa był wzorowym ziemianinem i należał do licznych organizacji społecznych, za swoją działalność został uhonorowany komandorią orderu Korony Rumuńskiej.

Michał Bohosiewicz urodził się 1 stycznia 1926 roku we Lwowie w rodzinie polsko-ormiańskiej. Młodzieńcze lata spędził w majątkach ojca Jana, w Kozinie na polskich Kresach Wschodnich i w miejscowości Kiczera na Północnej Bukowinie w Rumunii. Po ukończeniu programu szkoły powszechnej, który realizował w systemie domowym, uczęszczał do gimnazjum w Stanisławowie. Szkoły jednak nie ukończył z uwagi na wybuch II wojny światowej.

Ծագումը

Հարյուր տարի առաջ ծնված լեհահայ գործիչ Միխայլ Բոհոսևիչը կարևոր դեր է ունեցել Լեհաստանում հայ համայնքային կյանքի վերակազմավորման գործընթացում և իրավամբ դասվում է 20-րդ դարի երկրորդ կեսի հայ համայնքի առաջնորդների շարքին:

Բոհոսևիչի նախնիները Վալախիայից տեղափոխվել են Բուկովինա և Պոկուտիա: 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին տասնամյակներին նրանք ակտիվորեն ներգրավված են եղել հասարակական, քաղաքական և մշակութային կյանքում՝ միաժամանակ տնօրինելով կալվածքներ:

Պատմության մեջ կարևոր տեղ զբաղեցնող գործիչներից էր Բանիլովից Զաքարիա Բոհոսևիչը՝ Չեռնովցիում Բուկովինայի երկրամասային սեյմի լեհ-հայկական խմբակի անդամ, իսկ հետագայում՝ Վիեննայի Պետական խորհրդի անդամ: Իր հերթին Միլիևից Ստանիսլավ Բոհոսևիչը օրինակելի կալվածատեր էր, մասնակցում էր բազմաթիվ հասարակական կազմակերպությունների գործունեությանը և իր ծառայությունների համար արժանացել է Ռումինիայի Թագ շքանշանի հրամանատարի աստիճանի:

Միխայլ Բոհոսևիչը ծնվել է 1926 թվականի հունվարի 1-ին Լվովում՝ լեհահայ ընտանիքում: Իր երիտասարդական տարիները անցկացրել է հոր՝ Յան (Հովհաննես) Բոհոսևիչի կալվածքներում՝ Կոզին գյուղում (Լեհաստանի արևելյան Կրեսեր) և Ռումինիայի հյուսիսային Բուկովինայի Կիչերա բնակավայրում: Տանը տարրական կրթությունն ավարտելուց հետո հաճախել է Ստանիսլավովի գիմնազիա, որը, սակայն, չի ավարտել երկրորդ համաշխարհային պատերազմի բռնկման պատճառով:

Բուխարեստից դեպի Վերին Սիլեզիա

1939 թվականի սեպտեմբերին, հարավ-արևելյան Կրեսերի խորհրդային զորքերի կողմից գրավվելուց հետո, Բոհոսևիչը տեղափոխվել է Ռումինիա, որտեղ շարունակել է ուսումը Բուխարեստի միջնակարգ դպրոցում: 1941-1943 թվականներին գյուղատնտեսական կալվածքներից մեկում անցել է պրակտիկա:

1944 թվականին ավարտել է գյուղատնտեսական դպրոցը, իսկ մեկ տարի անց հանձնել է ավարտական քննությունները Բուխարեստի լեհական հանրակրթական լիցեյում և ընդունվել տեղի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետ: Այդ տարիներին աշխատել է որպես թարգմանիչ Լեհաստանի Հանրապետության կառավարության՝ Օգնության և վերականգնման հարցերով հանձնաժողովում:

1947 թվականին հաստատվել է Գլիվիցեում: 1949 թվականին ավարտել է Յագելոնյան համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետին առընթեր քաղաքական գիտությունների դպրոցը, իսկ մեկ տարի անց նույն համալսարանում ստացել է իրավաբանի որակավորում:

Բոհոսևիչը աշխատել է որպես իրավաբան Վերին Սիլեզիայի տարբեր հաստատություններում և ձեռնարկություններում: 1965 թվականին ստացել է

Michał Bohosiewicz (1926-1988)
Միխայլ Բոհոսևիչ (1926-1988 թթ.)

Z Bukaresztu na Górny Śląsk

We wrześniu 1939 roku po zajęciu Kresów południowo-wschodnich przez Sowietów Bohosiewicz wyjechał do Rumunii, gdzie kontynuował edukację w szkole średniej w Bukareszcie. W latach 1941-1943 odbył praktykę rolniczą w jednym z majątków ziemskich. W 1944 roku ukończył szkołę rolniczą, a rok później zdał maturę w Polskim Liceum Ogólnokształcącym w Bukareszcie i rozpoczął studia na Wydziale Prawa tamtejszego uniwersytetu. W tym czasie podjął pracę tłumacza w Delegaturze Rządu Rzeczypospolitej Polskiej do Spraw Pomocy i Odbudowy.

W 1947 roku zamieszkał w Gliwicach. W 1949 roku ukończył Szkołę Nauk Politycznych na wydziale prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, a rok później na tej samej uczelni uzyskał dyplom radcy prawnego. Bohosiewicz pracował jako radca prawny w różnych instytucjach i przedsiębiorstwach na Górnym Śląsku. W 1965 roku uzyskał uprawnienia tłumacza przysięgłego języka rumuńskiego. W 1966 roku został biegłym rzeczoznawcą do spraw rolnych.

Kolekcjoner armeniców

Wielką pasją Bohosiewicza było kolekcjonowanie armeniców, które rozpoczął jeszcze podczas studiów w Rumunii. Nawiązał szereg kontaktów z kolekcjonerami i antykwariuszami, śledził aukcje antykwaryczne, kupował nowości wydawnicze, sprowadzał literaturę z zagranicy. Zbierał przede wszystkim armenika polskie

zmianki, które w 1966 roku zostały opublikowane w „Munetiku” /3/2026 23

Արմենիկայի հավաքող

Բոհոսևիչի ամենամեծ կիրքը արմենիկաների՝ հայկական թեմատիկայով նյութերի հավաքագրումն էր, որը նա սկսել էր դեռևս Ռումինիայում ուսանելու տարիներին: Նա հաստատել էր բազմաթիվ կապեր հավաքագրողների և հնավաճառների հետ, հետևում էր աճուրդներին, ծեռք էր բերում տուր հրատարակություններ և արտասահմանից ներմուծում գրականություն:

Նա հիմնականում հավաքում էր լեհական և բուկովինյան արմենիկաներ, ինչպես նաև Հայաստանի պատմության և մշակույթի վերաբերյալ գրականություն: Այսպիսով ձևավորեց հարուստ մասնագիտացված գրադարան և տպավորիչ հավաքածու՝ ներառյալ հազվագյուտ գրքեր, ծեռագրեր և Լեհաստանում ու Ռումինիայում հայերի պատմությանը վերաբերող հուշանվերներ:

Բացի այդ, նա ծեռք էր բերում նաև ծագումնաբանության և գիտնականագիտության ոլորտի հրատարակություններ: Յուլիա Մենցիցկան 1964 թվականին Նրա գրադարանը գնահատում էր շուրջ 7000 հատոր:

Բոհոսևիչը հավաքում էր նաև էքսլիբրիսներ (գրքերի ներսում փակցվող կամ տպվող նշաններ, պատկերներ, գրություններ, հիշատակարաններ, որոնք վկայում են գրքի սեփականատիրոջ պատկանելիության մասին)՝ հատկապես գիտնականային, ինչպես նաև ծիսապարտի և որսորդության թեմաներով: Հայկական թեմատիկայով հետաքրքրված արվեստագետ Յան Ագոպսովիչը Նրա համար ստեղծել է երկու էքսլիբրիս՝ համապատասխան Նրա հետաքրքրություններին և կապված Բուկովինայի գիտնականագիտության ու պատմության հետ, որտեղից ծագում էր Նրա ընտանիքը:

Բոհոսևիչի այս նախասիրության մասին վկայում է նաև 1977 թվականին Ագոպսովիչին ուղղված Նրա նամակից մի հատված. «*Խնդրում եմ ուղարկել Տեր Կազիմեժ քահանա Ֆրիդայայի էքսլիբրիսի ևս մեկ օրինակ, ինչպես նաև Ձեր վերջին աշխատանքները: Ինչպես Ձեզ հայտնի է, ես զբաղվում եմ գիտնականային էքսլիբրիսների հավաքմամբ, և Ձեր բոլոր ստեղծագործությունները, անկախ թեմատիկայից, դասվում են արմենիկայի շարքին՝ հաշվի առնելով, որ դրանց հեղինակը հայ է*»:

Լեհաստանի հայերի գիտնականագիտության և ծագումնաբանության ուսումնասիրությունները

Տարիների ընթացքում հավաքված նյութերը հիմք դարձան Լեհաստանի հայերի գիտնականագիտության և ծագումնաբանության վերաբերյալ Նրա ուսումնասիրությունների համար: Նա հավաքում էր աղբյուրներից քաղվածքներ և համապատասխան գրականություն՝ առանձին հայկական ընտանիքների պատմամշակութային համատեքստը ուսումնասիրելու նպատակով:

Michał Bohosiewicz na polowaniu
Միխայլ Բոհոսևիչը որսորդության ժամանակ

i bukowińskie oraz literaturę o historii i kulturze Armenii. W ten sposób zgromadził obszerny księgozbiór specjalistyczny jak również imponującą kolekcję cymeliów, rękopisów i pamiątek związanych z dziejami Ormian w Polsce i w Rumunii. Ponadto kupował wydawnictwa z zakresu genealogii i heraldyki. Julia Mękicka w 1964 roku księgozbiór Bohosiewicza szacowała na 7000 woluminów. Bohosiewicz kolekcjonował też ekslibrisy, zwłaszcza o tematyce heraldycznej oraz z hippiki i myślistwa. Jan Agopsowicz – pasjonat tematyki ormiańskiej i artysta zaprojektował dla Bohosiewicza dwa ekslibrisy zgodne z profilem jego zainteresowań nawiązujące do heraldyki i historii Bukowiny, z której wywodziła się jego rodzina. Pasję Bohosiewicza zdradza fragment jednego z listów skierowany do wspomnianego Agopsowicza w 1977 roku: „Proszę o jeszcze jeden egzemplarz ekslibrisu księdza Kazimierza Filipiaka oraz o inne ekslibrisy, które Pan w ostatnim czasie wykonał. Wiadomo Panu, że zbieram ekslibrisy heraldyczne, a ekslibrisy wykonane przez Pana wszystkie, bez względu na tematykę, ponieważ to są armenica, z uwagi na to, że Autor jest Ormianinem”.

Հատկապես արդյունավետ էին նրա ուսումնասիրությունները Վիեննայի պետական արխիվում, որտեղից նա ձեռք էր բերում ազնվականացման և ինդիգենատի վերաբերյալ փաստաթղթեր: Նա հետազոտություններ էր իրականացնում նաև Լվովի, Չեռնովցիի, Սուչավայի, Բուխարեստի, Յաշիի և այլ քաղաքների արխիվներում ու գրադարաններում:

1957 թվականին Բոհոսևիչը սկսեց համագործակցել Լեհաստանի Գիտությունների ակադեմիայի հովանու ներքո հրատարակվող հեղինակավոր «Լեհական կենսագրական բառարանի» (Polski Słownik Biograficzny) խմբագրության հետ և հրապարակեց մի շարք կենսագրական հոդվածներ՝ նվիրված հայերին:

Նրա կյանքի գլխավոր գործը պետք է լիներ լեհահայերի զինանշանագիտությանը և ծագումնաբանությանը նվիրված լայնածավալ ուսումնասիրությունը: Այն պետք է ներառեր ընտանիքների մենագրություններ, ծագումնաբանական աղյուսակներ, նշանավոր գործիչների կենսագրություններ և զինանշանների պատկերագրական ներկայացումներ:

Այս աշխատությունը նախատեսվում էր հրատարակել մի քանի հատորով, սակայն անհայտ պատճառներով այն այդպես էլ լույս չտեսավ: Նրա մյուս նախաձեռնությունները ևս մնացին ծրագրային փուլում: Նա մտադիր էր հրատարակել գալիցիահայերի և բուկովինահայերի զինանշանագիտության աղբյուրները, ինչպես նաև Բուկովինայի հայերի պատմությունը և առանձին մենագրություն՝ նվիրված Գալիցիայի, Բուկովինայի և Բեսարաբիայի հայ կալվածատերերին՝ պատմատնտեսական տեսանկյունից:

Չնայած բազմաթիվ փորձերին՝ չի հաջողվել պարզել, թե արդյոք այդ աշխատանքներն ավարտվել են և ինչ գիտական մակարդակ են ունեցել:

Արժե հիշատակել ևս մեկ կարևոր նախաձեռնություն: 20-րդ դարի ութսունական թվականներին նա, պրոֆեսոր Անտոնի Յակուբովիչի հետ միասին, մասնակցեց երկարատև մի նախագծի՝ «Լեհահայերի կենսագրական բառարանին», որի համար պատրաստեց մի շարք կենսագրական նյութեր: Սակայն այս նախագիծը այդպես էլ ավարտին չհասավ:

Բոհոսևիչը նաև հետաքրքրվում էր զինանշանագիտությամբ, ծագումնաբանությամբ և սֆրագիստիկայով (կնիքագիտություն) և այս ոլորտներում ուներ բարձր պատրաստվածություն: Նա անդամակցում էր ինչպես տեղական, այնպես էլ արտասահմանյան գիտական ընկերությունների:

Լեհահայ համայնքի գործիչ

Բոհոսևիչը մեծ ներդրում է ունեցել Լեհաստանի հայկական համայնքի ակտիվացման և համախմբման գործում: 20-րդ դարի վաթսունական թվականներին նա մի խումբ հայերի հետ ներգրավվեց Գլիվիցեի Սուրբ Երրորդություն եկեղեցու կազմակերպչական հարցերում և այնտեղ հայկական ծեսով իրականացվող հոգևոր ծառայության մեջ:

Նա դիմում էր եկեղեցական իշխանություններին՝ կարդինալ Ստեֆան Վիշինսկուն և եպիսկոպոս Ֆրանցիշեկ Յոպին, հոգևոր հովիվների նշանակման և եկեղեցական հավաքածուներում պահպան-

Jan Hasso Agopsowicz, exlibris
Michała Bohosiewicza, 1969,
cynkotypia
Յան Հասսո Ագոպսովիչ, Միխայ
Բոհոսևիչի էքսլիբրիսը, 1969 թ.,
ցինկոտիպիա
(ցինկե փորագրական
տպագրություն)

Jan Hasso Agopsowicz, exlibris
Michała Bohosiewicza, 1978,
cynkotypia
Յան Հասսո Ագոպսովիչ, Միխայ
Բոհոսևիչի էքսլիբրիսը, 1978 թ.,
ցինկոտիպիա
(ցինկե փորագրական
տպագրություն)

Badania nad heraldyką i genealogią Ormian w Polsce

Zbierany przez lata materiał źródłowy stał się podstawą do pracy nad heraldyką i genealogią Ormian w Polsce. Gromadził w piskis źródłowe i literaturę na temat kontekstu historyczno-kulturowego i dziejów poszczególnych rodzin ormiańskich. Szczególnie owocna okazała się kwerenda w Archiwum Państwowym w Wiedniu, skąd pozyskiwał dokumentację nobilitacji i indygenatów szlacheckich. Kwerendy prowadził też w archiwach i bibliotekach we Lwowie, Czerniowcach, Suczawie, B ukareszczie, Jassach i innych miejscach.

W 1957 roku Bohosiewicz rozpoczął współpracę z redakcją *Polskiego Słownika Biograficznego*, prestiżowego wydawnictwa firmowanego przez Polską Akademię Nauk i opublikował kilka haseł biograficznych Ormian.

Opus vitae Bohosiewicza miało być obszerne opracowanie poświęcone heraldyce i genealogii Ormian polskich. Praca miała zawierać monografie rodzin, tablice genealogiczne, biografie bardziej zasłużonych postaci

վող հայկական արժեքների պաշտպանության հարցերով:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Լեհաստանի հայ համայնքը ցրվեց՝ Կրեսերի կենտրոնների կորստի, սահմանների փոփոխության և հարկադիր վերաբնակեցումների հետևանքով: Սա դժվարացրեց համայնքային կապերի պահպանումը, իսկ կոմունիստական համակարգում չհաջողվեց ստեղծել հայերին միավորող կազմակերպություն:

Ավելի ու ավելի զգացվում էր նոր, օրինական կառույց ստեղծելու անհրաժեշտությունը, որը կմիավորեր հայերին, հայկական ծագում ունեցող անձանց և հայկական մշակույթի համակիրներին:

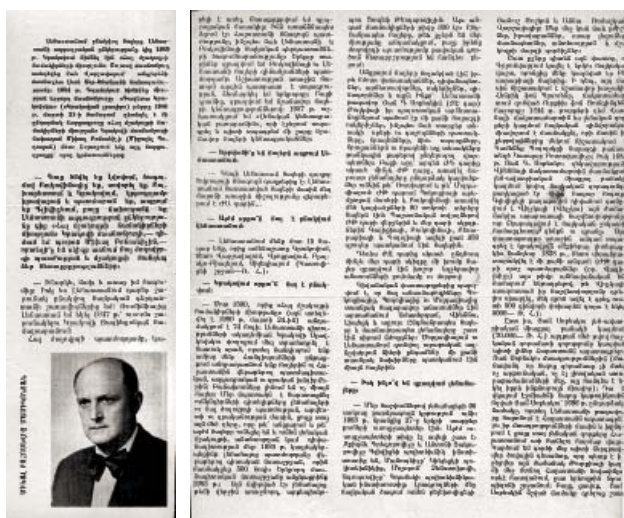
Բեկումնային դարձավ 1970-ականների վերջը: Դոկտոր Յանուշ Կամոնկու Նախաձեռնությամբ և Լեհական ազգագրական ընկերության աջակցությամբ 1980 թվականի մարտի 24-ին Կրակովում պաշտոնապես հիմնադրվեց Հայ մշակույթի հետաքրքրությունների շրջանակը:

Առաջին նախագահ ընտրվեց Միխայ Բոհոսևիչը: Կազմակերպության Նպատակն էր ուսումնասիրել Լեհաստանի հայերի պատմությունը, տարածել գիտելիքներ Հայաստանի մասին, պահպանել ավանդույթները և միավորել ցրված համայնքը:

Կազմակերպությունը շատ արագ արժանացավ լայն աջակցություն թե՛ հայերի, թե՛ գիտական շրջանակների և հայկական մշակույթի համակիրների կողմից: Անդամների թիվը արագ աճում էր. 1984 թվականին այն կազմում էր 60, իսկ 1990 թվականին՝ արդեն 89, ինչպես նաև մի քանի տասնյակ համակիրներ:

Առաջին նախաձեռնություններից մեկը համապետական հայկական հասցեագրքի կարգավորումն էր, որը 1980 թվականին ներառում էր 399 անձ և դարձավ համայնքի հետագա համախմբման կարևոր հիմք:

Կազմակերպության գործունեության հիմնական ձևը ամենամսյա հանդիպումներն ու հանրամատ-

Wywiad z Michałem Bohosiewiczem w prasie ormiańskiej
Հարցազրույց Միխայ Բոհոսևիչի հետ հայկական մամուլում

oraz przedstawienia ikonograficzne herbów. Herbarz miał się ukazać drukiem w kilku tomach, lecz z nieznanых przyczyn nie został opublikowany. Pozostałe pomysły Bohosiewicza również pozostały w sferze planów. Zamierzał wydać drukiem źródła do heraldyki Ormian galicyjskich i bukowińskich, a także historię Ormian na Bukowinie i osobną monografię poświęconą ziemiaństwu ormiańskiemu w Galicji, na Bukowinie i Besarabii w aspekcie historyczno-ekonomicznym. Mimo licznych starań nie udało się ustalić czy prace zostały ukończone i jaki poziom merytoryczny reprezentowały.

Warto wspomnieć o jeszcze jednej cennej inicjatywie. W latach osiemdziesiątych XX wieku wraz z prof. Antonim Jakubowiczem, podobnie jak on pasjonatem i działaczem środowiska ormiańskiego, wziął udział w wieloletnim projekcie: *Słownik Biograficzny Ormian Polskich*, do którego przygotował szereg haseł. Projekt nie został jednak sfinalizowany. Bohosiewicz interesował się ponadto heraldyką, genealogią, sfragistyką i posiadał w tych tematach dużą orientację. Należał do towarzystw naukowych w kraju i zagranicą.

Działacz środowiska ormiańskiego

Duże zasługi położył Bohosiewicz na rzecz aktywności i integracji środowiska ormiańskiego w Polsce. W latach sześćdziesiątych XX wieku wraz z grupą Ormian zaangażował się w sprawy organizacyjne kościoła św. Trójcy w Gliwicach i prowadzonego tam duszpasterstwa w obrządku ormiańskim. Interweniował u władz kościelnych: kardynała Stefana Wyszyńskiego i biskupa Franciszka Jopa w sprawie mianowania duszpasterzy oraz ochrony pamiątek ormiańskich znajdujących się w zbiorach kościelnych.

Po II wojnie światowej społeczność ormiańska w Polsce uległa rozproszeniu wskutek utraty kresowych ośrodków, zmian granic i przymusowych przesiedleń.

z tej okazji gromadzone były, oprócz wspomnianych, także inne dokumenty, które miały być wydane drukiem. Bohosiewicz zamierzał wydać drukiem źródła do heraldyki Ormian galicyjskich i bukowińskich, a także historię Ormian na Bukowinie i osobną monografię poświęconą ziemiaństwu ormiańskiemu w Galicji, na Bukowinie i Besarabii w aspekcie historyczno-ekonomicznym. Mimo licznych starań nie udało się ustalić czy prace zostały ukończone i jaki poziom merytoryczny reprezentowały.

Warto wspomnieć o jeszcze jednej cennej inicjatywie. W latach osiemdziesiątych XX wieku wraz z prof. Antonim Jakubowiczem, podobnie jak on pasjonatem i działaczem środowiska ormiańskiego, wziął udział w wieloletnim projekcie: *Słownik Biograficzny Ormian Polskich*, do którego przygotował szereg haseł. Projekt nie został jednak sfinalizowany. Bohosiewicz interesował się ponadto heraldyką, genealogią, sfragistyką i posiadał w tych tematach dużą orientację. Należał do towarzystw naukowych w kraju i zagranicą.

Warto wspomnieć o jeszcze jednej cennej inicjatywie. W latach osiemdziesiątych XX wieku wraz z prof. Antonim Jakubowiczem, podobnie jak on pasjonatem i działaczem środowiska ormiańskiego, wziął udział w wieloletnim projekcie: *Słownik Biograficzny Ormian Polskich*, do którego przygotował szereg haseł. Projekt nie został jednak sfinalizowany. Bohosiewicz interesował się ponadto heraldyką, genealogią, sfragistyką i posiadał w tych tematach dużą orientację. Należał do towarzystw naukowych w kraju i zagranicą.

Warto wspomnieć o jeszcze jednej cennej inicjatywie. W latach osiemdziesiątych XX wieku wraz z prof. Antonim Jakubowiczem, podobnie jak on pasjonatem i działaczem środowiska ormiańskiego, wziął udział w wieloletnim projekcie: *Słownik Biograficzny Ormian Polskich*, do którego przygotował szereg haseł. Projekt nie został jednak sfinalizowany. Bohosiewicz interesował się ponadto heraldyką, genealogią, sfragistyką i posiadał w tych tematach dużą orientację. Należał do towarzystw naukowych w kraju i zagranicą.

Warto wspomnieć o jeszcze jednej cennej inicjatywie. W latach osiemdziesiątych XX wieku wraz z prof. Antonim Jakubowiczem, podobnie jak on pasjonatem i działaczem środowiska ormiańskiego, wziął udział w wieloletnim projekcie: *Słownik Biograficzny Ormian Polskich*, do którego przygotował szereg haseł. Projekt nie został jednak sfinalizowany. Bohosiewicz interesował się ponadto heraldyką, genealogią, sfragistyką i posiadał w tych tematach dużą orientację. Należał do towarzystw naukowych w kraju i zagranicą.

Michał Bohosiewicz (drugi z prawej) przed kościołem ormiańskim w Gliwicach, lata 50. XX wieku

Միխայիլ Բոհոսևիչը (աջից երկրորդը) Գլիվիցեի հայկական եկեղեցու դիմաց, 20-րդ դարի 50-ական թվականներ

Utrudniło to podtrzymywanie więzi wspólnotowych, a w realiach państwa komunistycznego nie udało się powołać instytucji zrzeszającej Ormian. Coraz wyraźniej odczuwano więc potrzebę stworzenia nowej, legalnej formy organizacji, która integrowałaby Ormian, osoby pochodzenia ormiańskiego oraz sympatyków tej kultury.

Przełom nastąpił pod koniec lat siedemdziesiątych. Z inicjatywy doktora Janusza Kamockiego, przy wsparciu Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, 24 marca 1980 roku w Krakowie formalnie powołano Koło Zainteresowań Kulturą Ormian. Pierwszym prezesem został Michał Bohosiewicz. Koło miało służyć badaniu historii

Ormian w Polsce, popularyzacji wiedzy o Armenii, ochronie tradycji i integracji rozproszonego środowiska. Dzięki afiliacji do Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego uzyskało legalną formułę działania i zaplecze organizacyjne.

Od początku istnienia Koło spotkało się z bardzo życzliwym przyjęciem zarówno ze strony Ormian, jak i naukowców oraz sympatyków kultury ormiańskiej. Szybko rosła liczba członków: w 1984 roku było ich 60, a w 1990 już 89, oraz kilkudziesięciu sympatyków. Jednym z pierwszych działań Koła było uporządkowanie ogólnopolskiej kartoteki adresowej Ormian, która w 1980 roku liczyła 399 osób i stała się podstawą dalszej integracji środowiska.

Najważniejszą formą działalności Koła były comiesięczne spotkania i odczyty popularnonaukowe. Dotyczyły one historii Ormian w Polsce, kultury, religii, literatury, sztuki, języka ormiańskiego, a także współczesnych problemów Armenii i diaspory. Prelekcjom towarzyszyły dyskusje, pokazy slajdów, projekcje filmów, wieczory poetyckie i spotkania wspomnieniowe. Istotną rolę w tej działalności odgrywał Michał Bohosiewicz, który wygłosił szereg odczytów zwłaszcza na temat Ormian zasłużonych dla Polski, a także planach Jana

Logo Koła Zainteresowań Kulturą Ormian
Հայ մշակույթի սիրահարների խմբակի տարբերանշանը

գա գրադարանի և թանգարանային հավաքածուների հիմքը: Սկսվեցին աշխատանքներ վերոնշյալ «Լեհահայերի կենսագրական բառարանի» ուղղությամբ, ինչպես նաև նախատեսվում էր լեհահայերին նվիրված ցուցահանդեսի կազմակերպում: Այս ծրագրերից ոչ բոլորն իրականացվեցին՝ հիմնականում ֆինանսական, տարածքային և կազմակերպչական սահմանափակումների պատճառով: Գործունեության կարևոր ուղղություններից էր նաև Հայաստանի և հայկական սփյուռքի հետ կապերի հաստատումը:

Չնայած առկա սահմանափակումներին՝ Հայ մշա-

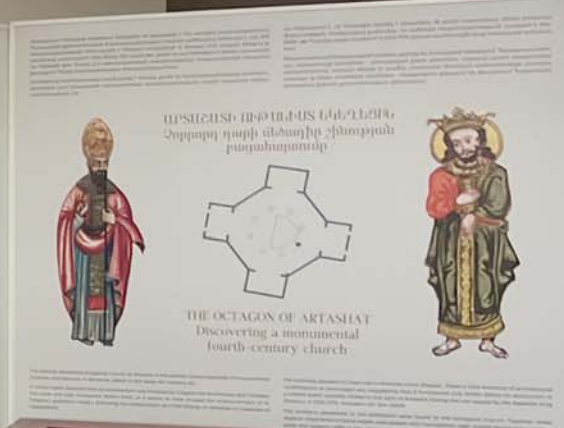
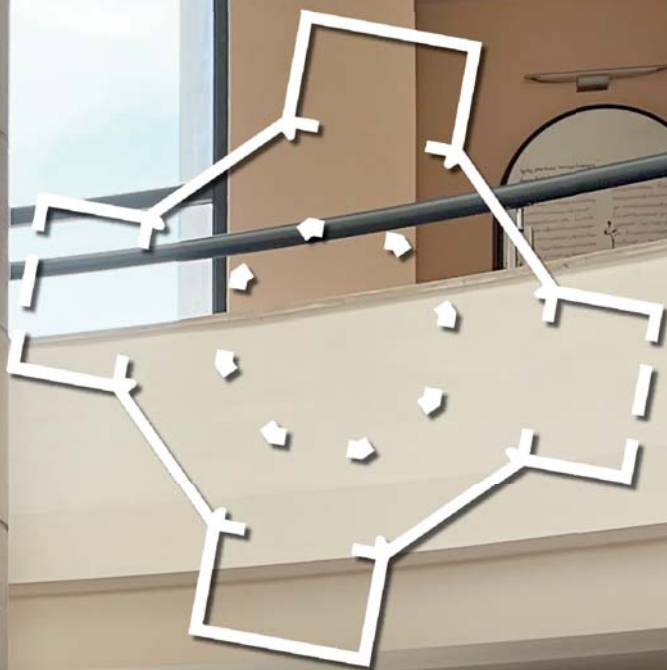

Sesja poświęcona
arcybiskupowi Józefowi
Teodorowiczowi,
Kraków 3 grudnia 1983

Արքեպիսկոպոս Յուզեֆ
Թեոդորովիչին նվիրված
նստաշրջան, Կրակով,
3 դեկտեմբերի 1983 թ.

ARTYKUŁY NAUKOWE, KULTURALNE
ԳԻՏԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀՈԴԿԱԾՆԵՐ

WYJĄTKOWA WYSTAWA
ODKRYCIE UŚWIĘCONYCH FRAGMENTÓW
ODSŁONIĘCIE MONUMENTALNEJ BUDOWLI
Z IV WIEKU

ԲԱՑԱՌԻԿ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍ
ՍՐԲԱՅՎԱԾ ԲԵԿՈՐՆԵՐԻ ՀԱՅՏՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԶՈՐՐՈՐԴ ԴԱՐԻ ՄԵԾԱԴԻՐ ԵՒՆՈՒԹՅԱՆ
ԲԱՅԱՀԱՅՏՈՒՄԸ

W Instytucie Starożytnych Rękopisów im. Mesropa Masztoca „Matenadaran” otwarto 29 maja wystawę, która ma wyjątkowe znaczenie zarówno w historii instytucji, jak i dla armenistyki w ogóle. Po raz pierwszy uwadze specjalistów i szerokiej publiczności zaprezentowano wyjątkowy zabytek kościelny odkryty w Artaszacie, który - jak się wydaje - został wzniesiony w pierwszej ćwierci IV wieku pod patronatem św. Grzegorza Oświeciciela (†328) i Trdata Wielkiego (†330).

Chryścianizacja Artaszatu

Artaszat został założony przez króla Artaszesa I (190–160 p.n.e.) w latach osiemdziesiątych II wieku p.n.e. Położony w centralnej części Równiny Ararackiej, nad brzegiem rzeki Araks i przy jednej z najważniejszych arterii Wielkiego Jedwabnego Szlaku, był metropolią starożytnej Armenii za panowania dynastii Artaszesydów i Arsakidów oraz zachował status stolicy kraju aż do połowy V wieku n.e.

Według tradycji historycznej przed oficjalną chryścianizacją Armenii na początku IV wieku św. Grzegorz Oświeciciel był więziony w królewskim lochu w Artaszacie, znanym w źródłach jako „Chor Wirap”. W średniowieczu założono tu noszący tę samą nazwę kompleks klasztorny – Chor Wirap.

Najstarsze źródła poświadczają, że w Artaszacie pogańskie świątynie bogini Anahit/Artemidy oraz wyroczni Tira/Apollona zostały zburzone: „*Następnie sam król wraz z całym wojskiem wyruszył z miasta Wagharszapat do miasta Artaszat, aby zburzyć tam świątynię bogini Anahit oraz tę, która znajdowała się w miejscu zwanym Jerazamojn*” (Agatangelos, Historia Armenii, § 778).

Jak można wnioskować z relacji Agatangelosa, w ich miejscu zbudowano kościoły: „*Tam (w Bagawanie) położył fundamenty, zbudował kościół i umieścił w Domu Pańskim relikwie kości świętych, które posiadał. [...] Tak samo postąpił również w miejscach świątyń pogańskich, które wcześniej zburzył, oraz w mieście Artaszat [...] i w ten sposób pomnożył liczbę kościołów*” (Agatangelos, Historia Armenii, § 831, 841).

Այս տարվա մայիսի 29-ին, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Հին ձեռագրերի ինստիտուտ «Մատենադարանում» բացվեց ցուցահանդես, որն առանձնահատուկ նշանակություն ունի ինչպես հաստատության պատմության մեջ, այնպես էլ առհասարակ հայագիտության համար: Առաջին անգամ մասնագետների և լայն հանրության ուշադրությանը ներկայացվեց Արտաշատում հայտնաբերված բացառիկ եկեղեցական հուշարձանը, որն, ըստ ամենայնի, կառուցվել է IV դարի առաջին քառորդում՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի (328) և Տրդատ Մեծի (330) հովանավորությամբ:

Արտաշատի քրիստոնեացումը

Արտաշատը հիմնադրել է Արտաշես Ա թագավորը (մ.թ.ա. 190-160 թթ.)՝ մ.թ.ա. II դարի 80-ական թվականներին: Գտնվելով Արարատյան դաշտավայրի կենտրոնական հատվածում՝ Արաքս գետի ափին և Մետաքսի Մեծ ճանապարհի կարևորագույն մայրուղիներից մեկի վրա՝ այն եղել է հին Հայաստանի Արտաշեսյան և Արշակունյաց թագավորությունների մեգապոլիսը և մինչև մ.թ. V դարի կեսերը պահպանել է երկրի մայրաքաղաքի կարգավիճակը: Ըստ պատմական ավանդության՝ մինչև IV դարի սկզբին Հայաստանի պաշտոնական քրիստոնեացումը Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչը բանտարկված էր Արտաշատի արքայական զնդանում, որն աղբյուրներում հայտնի է «Խոր Վիրապ» անունով: Միջնադարում այստեղ հիմնադրվել է համանուն վանական համալիրը՝ Խոր Վիրապը: Վաղագույն աղբյուրները փաստում են, որ Արտաշատում հեթանոսական Անահիտ/Արտեմիս աստվածուհու տաճարը և Տիր/Ապոլոնի պատգամաբանն ավերվել են:

«Ապա թագավորն ինքը, ամբողջ զորքով հանդերձ, Վաղարշապատ քաղաքից շարժվեց գնաց Արտաշատ քաղաքը, ավերելու այնտեղ Անահիտ դիցուհու բազիլը եւ այն, որ երազամոյն կոչված տեղում էր գտնվում» (Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, § 778):

Ինչպես կարելի է ենթադրել Ագաթանգեղոսի շա-

czynienia albo z budowlą z okresu hellenistycznego, albo z późnego średniowiecza. Proszę sobie wyobrazić nasze zdziwienie, gdy podczas wykopalsk południowej ekstery okazało się, że ściana nie biegnie dalej pod kątem prostym, lecz tworzy znacznie szerszy kąt, odpowiadający planowi budowli ośmiobocznej” – opowiada członek programu AGAP, pracownik naukowy Instytutu Archeologii i Etnografii Armenii oraz kurator wystawy Hajk Giulmirian.

Jeszcze przed rozpoczęciem wykopalsk archeolodzy określili ogólny plan budowli dzięki zastosowaniu nowoczesnych technologii, w szczególności fotografii wykonywanej za pomocą bezzałogowego statku powietrznego oraz siedmiosensorowego gradiometru strumieniowego Förster Fluxgate. Urządzenie to rejestruje anomalie magnetyczne powodowane przez znajdujące się pod ziemią konstrukcje budowlane lub rowy, które na obrazie cyfrowym przedstawiane są kolorem białym na czarnym tle gruntu. W ten sposób utworzono cyfrowy model tego terenu, ujawniający ośmioboczny plan budowli. Jednak dopiero podczas wykopalsk w 2024 roku stało się jasne, że jest to w rzeczywistości kościół o wyjątkowo dużych rozmiarach.

Datowanie kościoła

Badanie radiowęglowe fragmentów spalonego drewna odkrytych we wnętrzu kościoła wykazało, że kościół został zbudowany w pierwszej ćwierci IV wieku. Tym samym jest on obecnie uważany za najwcześniejszy

chrześcijański w regionie. Wskazuje na to przede wszystkim odkrycie fragmentów ceramiki z epoki rzymskiej, co sugeruje, że budowla została wzniesiona w okresie panowania cesarstwa rzymskiego. Badania te są kluczowe dla zrozumienia historii regionu i jego roli w rozwoju chrześcijaństwa w tym czasie.

Ekspozycja i publikacja

W ramach projektu zaplanowano również wystawę informacyjną, która będzie prezentowała wyniki badań i odkrycia. Wystawa ta będzie dostępna dla wszystkich zainteresowanych i pozwoli na bliższe poznanie historii kościoła i regionu. Publikacja wyników badań jest również ważnym elementem projektu, który pozwoli na udostępnienie wiedzy o tym ważnym zabytku.

«Նրանք [իշխանները] ելան գնացին ու հասան Կեսարացոց քաղաքը և կաթողիկոս ձեռնադրել տվին Յուսիկին՝ Վրթանեսի որդուն, Նրան նստեցրին Թադեոս առաքյալի և իր պապի՝ Մեծն Գրիգորի այթոռը: Եւ մեծ խնությունմբ հետ դարձան ողջ առողջ և

znany przykład architektury chrześcijańskiej w Armenii.

Kościół musiał zostać ukończony przed latami czterdziestymi IV wieku, ponieważ według historyka V wieku Pawstosa Buzanda to właśnie tutaj odbyła się ceremonia objęcia urzędu przez Husika I, wnuka św. Grzegorza Oświeciela, po jego wyświęceniu na zwierzchnika biskupów Armenii w Cezarei Kapadockiej.

„Oni [księżęta] wyruszyli, udali się i dotarli do miasta Cezarei, gdzie wyświęcono Husika, syna Wrtanesa na katolikosa, po czym posadzili go na tronie apostoła Tadeusza i jego dziada, Grzegorza Wielkiego. Z wielką radością powrócili cali i zdrowi oraz szczęśliwie dotarli do prowincji Ajarat. [...] Gdy król Tiran o tym usłyszał, osobiście wraz z całym wojskiem wyszedł im naprzeciw na równinę, aż za most Taperakan. Następnie, wymieniwszy serdeczne pozdrowienia, przeszli przez most Taper i weszli do wielkiego miasta Artaszat, udali się do kościoła i posadzili umiłowanego młodzieńca Husika na tronie patriarchalnym” (Historia Armenii albo Buzandaran Patmutiunk, III.12).

Kontekst kościoła

Typ budowli ośmiobocznej wywodzi się ze śródziemnomorskiej tradycji architektonicznej. Do najwcześniejszych znanych nam budowli ośmiobocznych należą kościoły zbudowane za panowania Konstantyna Wielkiego w Betlejem (ok. 330–337) i Antiochii (ok. 327–341). Nadal jednak nie wiadomo, kiedy pojawiły się pierwsze kościoły ośmioboczne, ponieważ dysponujemy bardzo skąpych informacjami o najstarszych kościołach Kapadocji, a zwłaszcza miasta Cezarei, którego tradycje chrześcijańskie stanowiły dla Grzegorza Oświeciela główne źródło odniesienia. Jeżeli datowanie kościoła w Artaszacie na pierwszą ćwierć IV wieku jest prawidłowe, to poprzedza on konstantyńskie budowle ośmioboczne, a zatem należy przyjąć, że jego bezpośredni prototyp znajdował się w Kapadocji. Hipoteza ta wydaje się również najbardziej prawdopodobna z historycznego punktu widzenia. Chociaż kościoły ośmioboczne są poświadczane w Kapadocji dopiero z nieco późniejszego okresu, nie należy wykluczać ich wcześniejszego istnienia z powodu braku danych archeologicznych. Rozprzestrzenienie kościołów o planie ośmiobocznym na Kaukazie potwierdza również budowla odkryta w Sebastopolis (dzisiejsze Suchumi, stolica Abchazji), bardzo podobna do budowli w Artaszacie i również posiadająca cztery wyraźnie zaznaczone eksedry. Datowana jest na około 400 rok.

Losy kościoła

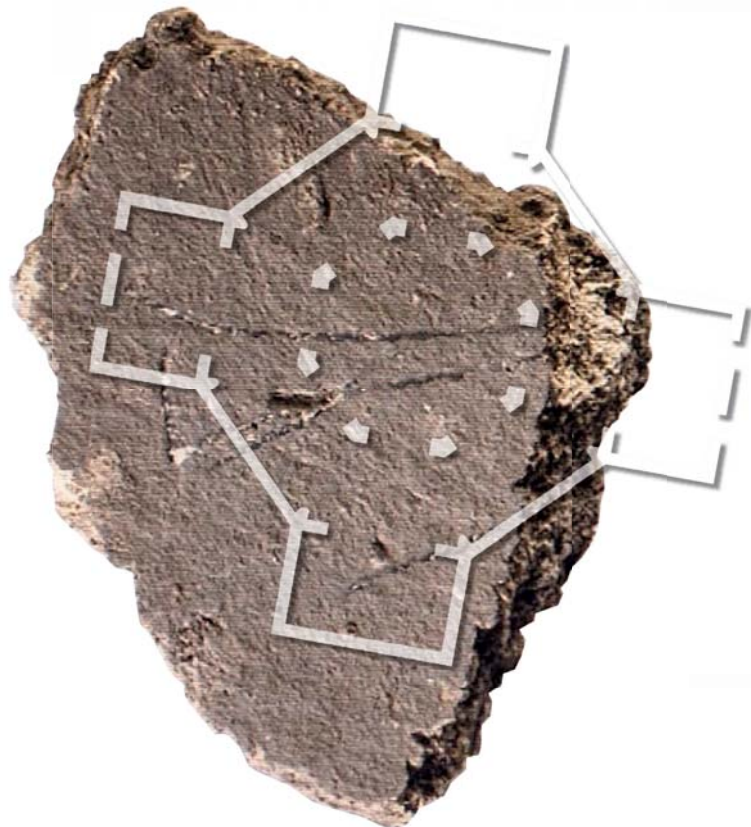
Wyniki dotychczas przeprowadzonych wykopalisk wskazują, że ośmioboczny kościół w Artaszacie istniał stosunkowo krótko. Nie odkryto śladów przebudowy ani długotrwałego użytkowania budowli, co pozwala przypuszczać, że funkcjonowała ona jedynie przez krótki czas i została zniszczona w wyniku gwałtownej dewastacji. Najprawdopodobniej nastąpiło to podczas wyprawy wojennej sasanidzkiego króla Szapura II (309–379) przeciw Armenii w latach 364–368, w czasie której, obok innych miast, również Artaszat został doszczętnie zniszczony i spalony.

Jak opowiada Pawstos Buzand: „Następnie perski król Szapur wysłał przeciw krajowi Armenii dwóch spośród

hagaghojowamr ekyan hasan Ayrarastoyan azharyar-hr: [...] Այս լսելով՝ ինքը, Տիրան թագավորն անձամբ բոլոր բանակի կազմության հետ Նրան ընդառաջ գնաց դաշտավայրով՝ մինչև Տափերական կամրջի այն կողմը: Ապա միմյանց ցանկալի ողջույնը տալով՝ անցան Տափերի կամուրջը, մտան մեծ Արտաշատ քաղաքը, դիմեցին դեպի եկեղեցին և ցանկալի մահուկ Հուսիկին Նստեցին հայրապետական աթոռը» (Հայոց պատմություն կամ Բուզանդարան պատմություն, III.12):

Եկեղեցու համատեքստը

Ութանիստ շինության տիպը սերում է միջերկրածովյան ճարտարապետական ավանդույթից: Մեզ հայտնի վաղագույն ութանիստներից են Կոստանդին Մեծի օրոք Բեթլեհեմում (մոտ 330-337 թթ.) և Անտիոքում (մոտ 327-341 թթ.) կառուցված եկեղեցիները: Սակայն, դեռևս պարզ չէ, թե երբ են ի հայտ եկել առաջին ութանիստ եկեղեցիները, քանի որ գրեթե տեղեկություն չունենք Կապադոկիայի հնագույն եկեղեցիների մասին, և հատկապես Կեսարիա քաղաքի, որի քրիստոնեական ավանդույթները Գրիգոր Լուսավորչի համար գլխավոր հղման աղբյուր էին: Եթե Արտաշատի եկեղեցուն՝ IV դարի առաջին քառորդով թվագրումը ճիշտ է, ապա այն Նախորդում է Կոստանդինյան ութանիստ կառույցներին, և, հետևաբար, պետք է ենթադրել, որ դրա անմիջական Նախատիպը գտնվել է Կապադոկիայում: Այս վարկածը Նան պատմական տեսանկյունից առավել հավանական է թվում: Թեև Կապադոկիայում ութանիստ եկեղեցիները վկայված են միայն փոքր-ինչ ավելի ուշ շրջանից, այդուհանդերձ, պետք չէ բացառել դրանց ավելի վաղ գոյությունը՝ հնագիտական տվյալների բացակայության պատճառով: Ութանիստ հատակագծով

swoich dostojników [...] z pięciomilionowym wojskiem, aby przybyli, spalili i doszczętnie zniszczyli kraj Armenii. [...] Następnie dotarli do wielkiego miasta Artaszat; zdobyli je, zburzyli mury, zagrabilili przechowywane tam skarby i wprowadzili w niewolę całe miasto. [...] Wszystkie drewniane budynki miasta podpalili i spalili, a kamienne zburzyli. Tak samo postąpili z murami i zburzyli doszczętnie wszystkie budowle miasta, nie pozostawiając ani jednej stojącej, nie zostawili kamienia na kamieniu. Opróżnili miasto z mieszkańców i zamienili je w opustoszałą ruinę.” (Historia Armenii albo Buzandaran Patmutiunk, IV.55)

Układ architektoniczny

Układ architektoniczny kościoła składa się z centralnego ośmiobocznego rdzenia (o średnicy 30 m), z którego czterech stron, zgodnie z kierunkami świata, wychodzą cztery prostokątne eksedry. Łącząc centralny i osiowy układ planu, projekt ten tworzy krzyżowo-ośmioboczną przestrzeń o odpowiednim znaczeniu symbolicznym.

Centralna przestrzeń, pełniąca funkcję nośną, wyznaczona jest przez osiem wewnętrznych kolumn, z których jedna została już całkowicie odsłonięta. Ta wyniesiona ponad poziom gruntu część, prawdopodobnie otoczona przegrodą prezbiterialną, stanowiła główne centrum liturgiczne kościoła. Dane archeologiczne wskazują, że ołtarz znajdował się we wschodniej części strefy centralnej, co jeszcze bardziej podkreślało wizualne i liturgiczne znaczenie tej części.

Եկեղեցիների տարածումը Կովկասում հաստատում է Նաև Սեբաստոպոլում (ներկայիս Աբխազիայի մայրաքաղաք Սուխումին) հայտնաբերված շինությունը, որը շատ նման է Արտաշատի կառույցին և նույնպես ունի չորս լավ արտահայտված էքսեդրաներ: Այն թվագրվում է մոտ 400 թ.:

Եկեղեցու ճակատագիրը

Մինչ այժմ իրականացված պեղումների արդյունքները վկայում են, որ Արտաշատի ութանիստն ունեցել է համեմատաբար կարճ կյանք: Ճարտարապետական վերակառուցումների կամ շինության երկարատև օգտագործման հետքեր չեն հայտնաբերվել, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ այն գործել է միայն կարճ ժամանակ և կործանվել է հուժկու ավերածության հետևանքով: Ամենայն հավանականությամբ, այդ դեպքը տեղի է ունեցել Սասանյան արքա Շապուհ II-ի (309-379)՝ Հայաստանի դեմ ռազմական արշավանքի ժամանակ՝ 364-368 թվականներին, որի ընթացքում, այլ քաղաքների շարքում, քարուքանդ է արվել և հրդեհի է մատնվել Նաև Արտաշատը: Ինչպես պատմում է Փավստոս Բուզանդը.

«Այնուհետև Պարսից Շապուհ թագավորը Հայոց աշխարհի վրա արձակեց իր իշխաններից երկուսին [...] հինգ միլիոն զորքով, որպեսզի գան, բռեն և քարուքանդ անեն Հայոց աշխարհը: [...] Այնուհետև եկան Արտաշատ մեծ քաղաքը. գրավեցին այն, պարհսպները կործանեցին, այնտեղ պահված գանձերը հափշտակեցին և ամբողջ քաղաքը գերեվարեցին: [...] Եւ քաղաքի շենքերից որը փայտակերտ էր՝ հրի մատնեցին և այրեցին, որը քարակերտ էր՝ քանդեցին: Նույնպես վարվեցին պարսպի հետ և քաղաքի բոլոր շինվածքները հիմնահատակ կործանեցին, անգամ մեկը կանգուն չմնաց, քարը քարի վրա չթողեցին: Քաղաքը բնակիչներից դատարկեցին և անմարդաբնակ ավերակ դարձրին»: (Հայոց պատմություն կամ Բուզանդարան պատմությունը, IV.55)

Ճարտարապետական հորինվածքը

Եկեղեցու ճարտարապետական հորինվածքը բաղկացած է կենտրոնական ութանկյուն միջուկից (30 մ տրամագծով), որի չորս կողմերից՝ աշխարհի կողմերի ուղղությամբ, դուրս են գալիս ուղղանկյուն չորս էքսեդրաներ: Համադրելով կենտրոնաձիգ և առանցքային հատակագծային սկզբունքները՝ ճարտարապետական այս նախագիծը ստեղծում է խաչաձև-ութանիստ տարածական միջավայր՝ համապատասխան խորհրդաբանական ենթատեքստով:

Կենտրոնական տարածքը, որ կրող դեր էր կատարում, սահմանազատված է ութ ներքին սյուներով, որոնցից մեկն արդեն ամբողջությամբ պեղվել է: Այս գետնից բարձր հատվածը, որ հավանաբար շրջապատված էր խորանային պատվարով, կազմում էր եկեղեցու գլխավոր ծիսակարգային կենտրոնը: Հնագիտական տվյալները ցույց են տալիս, որ պատարագասեղանը տեղակայված էր կենտրոնական գոտու արևելյան մասում՝ առավել ընդգծելով այդ հատվածի տեսողական և ծիսական նշանակությունը:

Չորս էքսեդրաներից առնվազն երեքում տեղադրված են եղել սոճու փայտից պատրաստված միջ-

W trakcie wykopalisk odsłonięto wejścia do kościoła od strony ekседry wschodniej i zachodniej, które regulowały zarówno wejście i wyjście, jak i przemieszczanie się wokół centralnej, świętej części. Z powodu braku wejścia od strony południowej oraz nieodkopania północnej ekседry niektóre kwestie pozostają nadal otwarte. Niemniej jednak dostępne dane wskazują, że organizacja przestrzenna kościoła była wyraźnie podporządkowana sprawowaniu obrzędów liturgicznych.

Ściany wzniesiono z kamieni wydobytych w kamieniołomie z zastosowaniem zaprawy wapiennej, natomiast w wyższych partiach, w celu zmniejszenia całkowitego ciężaru konstrukcji, użyto lżejszego tufu (pumeksu). Wszystkie powierzchnie wewnętrzne pokryto białym tynkiem, tworząc jasne i jednolite wnętrze. Dach składał się z drewnianych belek, pokrytych dachówkami i umocowanych żelaznymi gwoździami. Posadzka kościoła była zasadniczo prosta, wykonana z betonu. Jednak odkryta w części centralnej rozległa powierzchnia, znajdująca się na specjalnie obniżonym poziomie, wskazuje, że znajdowała się tu prawdopodobnie bardziej okazała posadzka, najpewniej wyłożona płytkami ceramicznymi, co po raz kolejny podkreśla wyjątkowe znaczenie centralnej strefy liturgicznej. Kontrast pomiędzy skromniejszymi i bardziej bogato opracowanymi materiałami odzwierciedla zamierzoną obecność wyraźnej hierarchii przestrzeni sakralnej we wnętrzu budowli.

Liczne starannie obrobione fragmenty białego marmuru odkryte w centralnej części kościoła świadczą o tym, że ołtarz znajdował się niegdyś właśnie w centrum. „Pierwsza próba wstępnej hipotetycznej rekonstrukcji pokazuje, że część stołu miała kształt prostokątny, z delikatnie rzeźbionymi krawędziami i zagłębioną powierzchnią centralną. Na niektórych fragmentach widoczne są podwójne wkłęcia, skierowane zarówno do wewnątrz, jak i na zewnątrz, co sugeruje, że powierzchnia stołu miała owalną krzywiznę, zwężając się w części środkowej do około 1,5 cm” – wyjaśnia prof. Achim Lichtenberger.

Nie odnaleziono kompletnej płyty podstawy ołtarza, chociaż odkryte grubsze płyty marmurowe mogą być jej pozostałościami. Inne fragmenty z półokrągło wygiętymi krawędziami prawdopodobnie należały do skrzynkowego pojemnika złożonego z kilku płyt, który był najpewniej umieszczony w podstawie ołtarza. Przypuszcza się, że służył on jako relikwiarz.

Պեղումների ընթացքում բացվել են եկեղեցու մուտքերը՝ արևելյան և արևմտյան էքսեդրաներից, որոնք կարգավորում էին թե՛ ելումուտը և թե՛ երթևեկը՝ կենտրոնական սրբազան հատվածի շուրջ: Հարավային կողմում մուտքի բացակայության և հյուսիսային էքսեդրայի չպեղված լինելու բերումով՝ որոշ հարցեր դեռևս բաց են մնում: Այդուհանդերձ, առկա տվյալների վկայությամբ՝ եկեղեցու տարածական կազմակերպումն ակնհայտորեն միտված է եղել ծիսական արարողությունների ապահովմանը:

Պատերը կառուցված էին քարիանքից արդյունա-
հանված քարերով՝ կրաշաղախի կիրառմամբ, մինչ-
դեռ վերին հատվածներում, կառույցի ընդհանուր
ծանրությունը նվազեցնելու նպատակով, օգտա-
գործվել էր ավելի թեթև տուֆը (պեմզա)։ Ներքին բո-
լոր մակերեսները պատված էին սպիտակ սվաղով՝
ստեղծելով լուսավոր և ամբողջական տեսողական
միջավայր։ Տանիքը կազմված էր փայտե գերաննե-
րից, որոնք ծածկված էին կղմինդրով և ամրացված
երկաթե գամերով։ Եկեղեցու հատակը հիմնականում
պարզ, բետոնային լուծում ուներ։ Սակայն կենտրոնա-
կան հատվածում պեղված մեծ, հատուկ ավելի ցածր
մակարդակ ունեցող մակերեսը վկայում է, որ այստեղ
հավանաբար առկա է եղել ավելի շքեղ սալահատակ,
ամենայն հավանականությամբ՝ խեցե սալիկներով
պատված, ինչը ևս մեկ անգամ ընդգծում է կենտրո-
նական ծիսակարգային գոտու առանձնահատուկ
նշանակությունը։ Համեստ և ավելի ճոխ մշակված
նյութերի այս հակադրությունն արտացոլում է շինու-
թյան ներսում սրբազան տարածքի հստակ հիերար-
խիայի կանխամտածված գոյությունը։

MUNETIK /3/2026 35

Ten rodzaj białego marmuru użytego do wykonania ołtarza występuje w Armenii wyjątkowo rzadko i został sprowadzony z regionu śródziemnomorskiego. Badania izotopowe fragmentów marmuru oraz pomiary XRF (rentgenowskiej fluorescencji) wskazują dokładniej, że surowiec pochodził z kamieniołomu Dokimejon w Azji Mniejszej. Jak podkreśla dr Mkrticz Zardarian: „W tym kontekście znamienne jest, że również sarkofag z III–IV wieku odkryty w twierdzy Garni, zgodnie z badaniami dr Hasmik Margarian, został wykonany z marmuru sprowadzonego z Dokimejonu”. Rzeczywiście, użycie importowanego, kosztownego marmuru jest godne uwagi, ponieważ świadczy o znacznych nakładach i staranności włożonych w budowę kościoła.

Ołtarz został celowo rozbity jeszcze przed zniszczeniem kościoła przez pożar, ponieważ na pasujących do siebie fragmentach widoczne są ślady oddziaływania ognia o różnym stopniu intensywności.

Wystawa

Na wystawie zaprezentowano zabytki odkryte na terenie ośmiobocznego kościoła, wśród których znajdują się fragmenty kamiennych elementów rzeźbiarskich, kawałki tynku z greckimi inskrypcjami, spalone gwoździe, elementy marmurowego wyposażenia ołtarza, pozostałości przedmiotów szklanych i ceramicznych, a także fragmenty dachówek. Przedmioty te łącznie stwarzają wyjątkową możliwość poznania kultury materialnej wczesnochrześcijańskiej Armenii.

„Umieszczone w holu wejściowym budynku administracyjno-badawczego Matenadaranu, który sam w sobie został zaprojektowany jako budowla solista, trzykondygnacyjna i posiadająca osiem kolumn, fragmenty tego nowo odkrytego, niezwykle ważnego kościoła, wzniesionego bezpośrednio po chrystianizacji Armenii, zdają się powrócić do swojego naturalnego otoczenia, przekazując odbiorcy niemal namacalnie swój sakralny charakter” – podsumowuje kierownik Działu Badań nad Sztuką Średniowieczną Matenadaranu, kurator wystawy oraz specjalistka w dziedzinie sztuki i architektury wczesnochrześcijańskiej, prof. Nazeni Gharibian.

jasliki petykorynetyrę vlyajunm tsn, or stegansr hsnvdam tjr ujounetiri vira, tsn hransghg i nż mtyr zhi ayashaym-vlyt. hnsaravlor t, or hransp hachizotakvlyt tsn hntsg stegansr zharhovichzor anetiro tshamsasak:

Matenadaransteganshi hichpchi amfoghzakany saylapar zhi haytunapetrvlyt, tsn yevlydam avlytchi hasut marmarnt saytetr kyaroh tsn hrav masaghorhntetr chntet: yhusol zhay dlydam tqrntrov ayj petykorynter havalmasapay atakanset tsn mhi pshy saytetrigh kyadvmadam arlyhadsn tootchi, orh havalmasapay nertorvdam tjr steganshi hichpchi mty: tshathrtetchi t, or ayj dshazayt t oraytsh masutunparyan:

Matenadaransteganshi yaturasutmans hamar oq-taqorvdam aysh tshasakhi sayhtak marmarh Zhasutashnolm ravganhi hachvayt t hantchiayol i nertmiodvlyt t shizetkryadotvashn toaradshazhzhanyh: Marmarnt petykorynterichi hqototayayhin phordapshnutyonh i XRF (ntsnogtshaflyotretsgtshayhin) zhachumntsn avlytchi kntkrtetsh gnyg tsn toayhs, or hransh hntvtr Phqr Asihayhi Hntkhtntynhi paryhanspsh t: hntaytsh zhtshon t hntkrtor Mkyotsh Zharharyan. «aysh azhnmol hantkshnzakany t, or Hantshhi amfoghnm haytunapetrvdam III-IV harnterichi sarkofagad hntynaytsh, rshut hntkrtor Zhasmhi Marmarvashnhi nshntmasaphryonsh, yaturasutvdam t Hntkhtntynhi petykorynter marmarvayh»: tsh hrtv, nertmiodvdam tshantkarydtp marmarvayh oq-taqorvdam nuzaqaray t, pshy or vlyajunm t tshntetvnto kyazhntvdam hamar nertorvdam szhansakavlychi mhyzhnterichi i shnsamchi masish:

Matenadaranstegansr mshntmavlor zharhovichzor t arvlyt shapshant tshntetvnto hrtethtol korydshntm, pshy or hrtar hamayashntashntoh petykorynterichi vira shkavtvm tsn kraykhi toarptet ashntshantsh ayqetvntoyshn hntvtr:

Ցուցահանդեսները

Ցուցահանդեսում ներկայացված են ութանիստ եկեղեցու տարածքից հայտնաբերված գտածոները, որոնց թվում են քարե քանդակագործերի բեկորներ, հունարեն փորագրություններ կրող սվադի կտորներ, այրված մեխեր, մարմարե պատարագասեղանի կահավորանքի մասեր, ապակյա և խեցեղեն առարկաների մնացորդներ, ինչպես նաև կոմիսիոնի բեկորներ: Այս առարկաները միասին բացառիկ հնարավորություն են ընձեռնում վաղքրիստոնեական Հայաստանի նյութական մշակույթի մասին պատկերացում կազմելու համար: «Տեղադրված լինելով Մատենադարանի վարչա-հետազոտական մասնաշենքի մուտքի սրահում, որն ինքնին նախագծված է որպես բոլորածն, եռահարկ և ութ սյուներ ունեցող կառույց, Հայաստանի քրիստոնեացումից անմիջապես հետո կառուցված և Նորահայտ այս կարևորագույն եկեղեցու բեկորները կարծես վերադարձել են իրենց բնական միջավայրը՝ գրեթե շոշափելիորեն դիտողին փոխանցելով իրենց սրբազան բնույթը», – եզրափակում է Մատենադարանի Միջնադարյան արվեստի ուսումնասիրման բաժնի ղեկավար, ցուցահանդեսի համադրող և վաղքրիստոնեական արվեստի ու ճարտարապետության մասնագետ, պրոֆեսոր Նազենի Ղարիբյանը:

Wydawca:

Հայ-լեհական
հասարակական
կոմիտե
Ormiański-Polski
Komitet Społeczny

Ormiański-Polski Komitet Społeczny
Erste Bank Polska
PL 91 1090 1766 0000 0001 4874 0165

Numer zamknięto 30.06.2026r.

Adres Redakcji: Wolności 311, II piętro, 41-800 Zabrze
e-mail: redakcja@munetik.pl

Druk: Drukarnia Advert, ul. Krakowska 21-23, 41-503 Chorzów
Nakład 1000 egz., ilość stron 36.

Rada Redakcyjna:

Hraczja Bojadżjan (przewodniczący)
prof. Grzegorz Paweł Pełczyński (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza)
prof. Krzysztof Stopka (Uniwersytet Jagielloński)
dr hab. Krzysztof Fedorowicz (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza)
dr hab. Renata Król-Mazur (Uniwersytet Jagielloński)
dr hab. Adam Pomieciński (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza)
dr hab. Andrzej A. Zięba (Uniwersytet Jagielloński)
dr Andrzej Gliński (Instytut Piramowicza)
dr Tomasz Krzyżowski (Uniwersytet Jagielloński)
dr Dominika Maria Macios
dr Marek Miławicki OP (Dominikański Instytut Historyczny)
dr Witold Repetowicz (Akademii Sztuki Wojennej)
dr Jerzy Szokalski
Narine Baghdasaryan
Narek Baghdasaryan
Diana Howakimian (Komisarz ds. Diaspory RA w Polsce)
Edyta Glińska
Piotr Oczkowski
ks. Atanas Sarkisjan
Krzysztof Mojzesowicz (Towarzystwo Ormian Polskich)

Czasopismo powstaje we współpracy z:

Instytutem Starożytnych Rękopisów
im. Mesropa Masztoca –
Matenadaran w Erywaniu

Biblioteką Narodową
Republiki Armenii

Յագելոնյան
գրադարարան

- **Materiałów zamieszczonych w czasopiśmie mniejszości ormiańskiej MUNETIK nie można w żadnej formie reprodukować bez pisemnej zgody Wydawcy.**

ՄՈՒՆԵՏԻԿ հանդեսում տպագրված նյութերը որևէ եղանակով չեն կարող վերատպվել առանց Հրատարակչի գրավոր համաձայնության:

- **Publikacja wyraża jedynie poglądy autorów i nie może być utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji.**

Հրապարակումը արտահայտում է միայն հեղինակների տեսակետները և չի կարող նույնացվել Ներքին գործերի և վարչարարության նախարարության պաշտոնական դիրքորոշման հետ:

Ministerstwo Spraw
Wewnętrznych i Administracji

Dofinansowano ze środków Ministra Spraw
Wewnętrznych i Administracji

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury
i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury
– państwowego funduszu celowego

Zadanie realizowane
ze środków budżetu państwa

LEOPOLD GASZCZYK
RODZINA NIGOROSSIAN, ALEPPO, 1930
ŹRÓDŁO: ARMENIERVENNEN, NR 3/4, 1930, S. 14

ԼԵՈՊՈԼԴ ԳԱՇՇԿԻ
ՆԻԳՈՐՈՍՅԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔԸ ՀԱԼԵՊՈՍ, 1930 թ.
ԱՐԸՅՈՐԸ՝ «ARMENIERVENNEN», ԹԻՎ 3/4, 1930 թ., ԷԳ 14